

ALEVİ MİTOLOJİSİNDE HAYVANLAR VE HAYVANLARA YÜKLENEN SEMBOLİK DEĞERLER

Animals and Symbolic Values Attributed to Animals in Alevi Mythology

Tiere in der alevitischen Mythologie und ihnen zugeschriebene symbolische Bedeutungen

Mehmet ŞAHİN *

N
Ö

Hakikatin öyküsü olarak gerçek ve kutsal kabul edilen mitler, herhangi bir gerçekliğin nasıl hayata geçtiğini, bir şeyin nasıl yaratıldığını veya herhangi bir nesnenin, canlı-cansız varlığın bugünkü formuna ve anlamına nasıl ulaştığını konu edinir. Canlı-cansız her varlığın mitsel bir tarihi olduğu göz önüne alındığında doğal hayatın bir parçası olan hayvanların da mitik bir tarihe sahip olduğu ifade edilebilir. İnsanlık tarihi boyunca insanoğlu yaşamış olduğu çevredeki varlıklara bir izah getirmiş ve bir anlam yüklemiştir. Bir anlamlandırma mekanizması olarak mitler insanların inançlarını, dış dünyaya ve o dünyada bulunan varlıklara bakış açısını büyük ölçüde şekillendirmiştir. Sözlü kültür ortamında şekillenmiş olan Aleviliğin yol dili, mitik ve mistik anlamlarla örülmüştür. Kendine özgü bu dil içinde mitik anlatıları barındıran Aleviliğin, kendine has bir mitolojisi mevcuttur. Alevi mitolojisinin mahiyetinde kurumların, inanışların, ritüellerin ve dış çevrenin nasıl algılandığının izahı bulunmaktadır. Bu nedenle yol dilinin, inancın ve Alevi mitolojisinin daha iyi anlaşılması için bu konunun çalışmasına karar verilmiştir. Bu çalışma Alevi mitik anlatılarında hayvanların nasıl izah edildiği, inancın hangi unsurlarını etkilediği veya inancın hangi unsurlarının anlaşılmasına olanak sağlandığı, hayvanlara dair inanışlarda tenasüh inancının bir etkisinin olup olmadığını ortaya koymak amacıyla yapılmıştır. Bu çalışmada nitel araştırma yöntemi ve kültür analizi

* Dr., mehmetshin6025@gmail.com. ORCID: 0000-0001-9925-5625.

modeli kullanılmıştır. Araştırmacı tarafından daha önce belirlenmiş sorular ile saha çalışmasına çıkılmış, yarı yapılandırılmış mülakat yöntemi ile veriler toplanmıştır. Yapılan mülakatlar ses kayıt cihazı ile kayıt altına alınmış ve daha sonra bu kayıtlar çözümlenmiştir. Verilerin analizinde içerik analizinden faydalanılmıştır. Araştırmanın çalışma grubunu Amasya, Çorum, Samsun ve Tokat illerine bağlı ilçe ve köylerde ikamet eden, geleneksel Aleviliği temsil eden dedeler, âşıklar, talipler ve köy babaları oluşturmaktadır. Araştırmada öküz, balık, yılan ve diğer sürüngenler, karga, kırlangıç, aslan, kedi, turna, güvercin, tavşan, ayı, kurt, at, katır, tavuk ve horoz gibi hayvanların çeşitli özellikleri, bugünkü formları ve sembolik anlamlarını nasıl aldıklarına dair mitik anlatılara ulaşılmıştır. Hayvanlardan bazılarının Cebrael, Hz. Havva, Hz. İsmail, Hz. Muhammed, Hz. Ali, Hz. Hızır, Hacı Bektaş Veli gibi dini kişiliklerle olan ilişkileri neticesinde çeşitli fiziksel biçimlerini ve karakteristik özelliklerini aldıkları görülmüştür. Bununla birlikte Alevi inancında baskın olarak görülen tenasüh inancının Alevi toplumunun hayvanlara dair olumlu veya olumsuz bakış açısını şekillendirdiği tespit edilmiştir. Bunun dışında yaşanan coğrafi çevrenin ve buna bağlı olarak iktisadi faaliyetlerin bazı hayvanların, özellikle ahır hayvanlarının, daha makbul görülmesine, dağdaki hayvanların makbul sayılmamasına yol açtığı bulgular arasındadır.

Anahtar Kelimeler: Alevilik, Mitoloji, Alevi Mitolojisi, Hayvanlar, Sembol.

ABSTRACT

Myths, regarded as real and sacred as the narrative of truth, address how any form of reality comes into existence, how a particular entity is created, or how any object, whether animate or inanimate, attains its present form and meaning. Considering that every being, living or non-living, possesses a mythical history, it can likewise be asserted that animals, an integral part of the natural world, also have their own mythical past. Throughout human history, people have sought to explain the beings in their environment and to ascribe meaning to them. As a mechanism of interpretation, myths have profoundly shaped human beliefs, as well as their perspectives toward the external world and the beings inhabiting it. The path language of Alevism, formed predominantly within an oral-cultural milieu, is interwoven with mythical and mystical expressions and significations. Alevism, which accommodates many mythic narratives within this unique linguistic framework, has its own distinct mythology. The corpus of Alevi mythology includes explanations concerning how its institutions, beliefs, rituals, and external environment are perceived. For this reason, this subject was chosen as the focus of study in order to provide a clearer understanding of the path language, belief system, and Alevi mythology. This study aims to elucidate how animals are explained in Alevi mythic narratives, which components of the belief system they influence, which elements of belief they help to illuminate, and whether the doctrine of *tenasüh* (transmigration) has any impact on beliefs concerning animals. In this research, a qualitative methodology and a cultural analysis model were employed. Fieldwork was conducted based on pre-formulated questions, and data were collected through semi-structured interviews. These interviews were recorded with a voice recorder and subsequently transcribed and analyzed. Content analysis was used in examining the data. The study group consisted of *dedes*, *âşiks* (minstrels), *talips*, and village elders representing traditional Alevism who reside in the districts and villages of Amasya, Çorum, Samsun, and Tokat. The research identified mythic narratives concerning how animals such as oxen, fish, snakes and other reptiles, crows, swallows, lions, cats, cranes, pigeons, rabbits, bears, wolves, horses, mules, chickens, and roosters acquired their various attributes, present forms, and symbolic meanings. It was observed that some animals acquired specific physical shapes and characteristic traits through their associations with religious figures such as Gabriel, Eve, Ishmael, Prophet Muhammad, Ali, Hızır, and Hacı Bektaş Veli. Additionally, it was determined that the belief in *tenasüh*, which holds a prominent position within Alevi thought, significantly shapes the community's positive or negative attitudes toward animals. Furthermore, the findings indicate that the geographical environment in which Alevs live, along with the economic

activities tied to this environment, has contributed to certain animals, especially barn animals, being regarded as more favorable, whereas animals belonging to mountainous habitats tend to be viewed as less acceptable.

Keywords: Alevism, Mythology, Alevi Mythology, Animals, Symbol.

ZUSAMMENFASSUNG

Mythen, die als Erzählungen der Wahrheit gelten und als real sowie heilig angesehen werden, befassen sich damit, wie eine bestimmte Wirklichkeit entstanden ist, wie etwas erschaffen wurde oder wie ein Objekt beziehungsweise ein belebtes oder unbelebtes Wesen zu seiner heutigen Form und Bedeutung gelangt ist. In Anbetracht dessen, dass jedem belebten und unbelebten Wesen eine mythische Geschichte zugeschrieben wird, lässt sich festhalten, dass auch Tiere als Teil der natürlichen Lebenswelt über eine eigene mythische Geschichte verfügen. Im Verlauf der Menschheitsgeschichte hat der Mensch die Wesen in seiner Umwelt zu erklären versucht und ihnen Bedeutungen zugeschrieben. Als Mechanismen der Sinnstiftung haben Mythen die Glaubensvorstellungen der Menschen sowie ihre Wahrnehmung der Außenwelt und der in ihr existierenden Wesen maßgeblich geprägt. Die im Kontext einer mündlichen Kulturtradition entstandene Sprache des alevitischen Weges ist von mythischen und mystischen Bedeutungen durchzogen. Innerhalb dieser eigenständigen Sprachwelt, die mythische Erzählungen in sich trägt, verfügt das Alevitentum über eine spezifische Mythologie. Diese erklärt, wie Institutionen, Glaubensvorstellungen, Rituale und die äußere Umwelt wahrgenommen und interpretiert werden. Diese Studie soll also zu einem besseren Verständnis der Sprache des Glaubensweges, des Glaubens und der Mythologie im Alevitentum beitragen. Ziel dieser Studie ist es aufzuzeigen, wie Tiere in alevitischen mythischen Erzählungen erklärt werden, welche Aspekte des Glaubens sie beeinflussen oder verdeutlichen und ob der Reinkarnationsglaube einen Einfluss auf tierbezogene Glaubensvorstellungen ausübt. Die Studie basiert auf einem qualitativen Forschungsansatz und einem kulturwissenschaftlichen Analysemodell. Zwecks Datenerhebung wurden anhand zuvor festgelegter Leitfragen während der Feldforschung halbstrukturierte Interviews durchgeführt. Die Interviews wurden mit einem Aufnahmegerät aufgezeichnet und anschließend transkribiert. Zur Auswertung der Daten wurde eine Inhaltsanalyse vorgenommen. Die Untersuchungsgruppe bestand aus Dedes, Âşîks, Talîps und Babas, die das traditionelle Alevitentum repräsentieren und in Landkreisen und Dörfern der Provinzen Amasya, Çorum, Samsun und Tokat leben. Im Rahmen der Forschung wurden mythische Erzählungen über Tiere wie Ochsen, Fische, Schlangen und andere Reptilien, Krähen, Schwalben, Löwen, Katzen, Kraniche, Tauben, Hasen, Bären, Wölfe, Pferde, Maultiere, Hühner und Hähne gesammelt, die erklären, wie diese Tiere ihre heutigen Formen, Eigenschaften und symbolischen Bedeutungen erhalten haben. Demnach seien die physischen Erscheinungsformen und charakteristischen Merkmale einiger Tiere auf ihre Verbindung zu religiösen Persönlichkeiten wie dem Erzengel Gabriel, Eva, Ismael,

Muhammad, Ali, Hızır und Hacı Bektaş Veli zrckzufhren. Darüber hinaus wurde festgestellt, dass der im alevitischen Glauben stark ausgeprägte Reinkarnationsglaube maßgeblichen Einfluss auf die Haltung der alevitischen Gemeinschaft gegenüber bestimmten Tierarten hat. Zu den weiteren Ergebnissen gehört die Erkenntnis, dass das jeweilige geografische Umfeld und die daran geknpften wirtschaftlichen Tätigkeiten dazu führen, dass bestimmte Tiere – insbesondere Stall- und Nutztiere – als wertvoller angesehen werden, während Wildtiere aus Bergregionen weniger Anerkennung finden.

Schlüsselwörter: Alevitentum, Mythologie, alevitische Mythologie, Tiere, Symbolik.

Giriş

Aleviliğin büyük oranda sözlü kültür ortamında geliştiği ve muhtevasının önemli bir kısmının şifahi yolla günümüze aktarıldığı bilinmektedir. Öyle ki Aleviliğin temel yazılı kaynakları olarak kabul edilen eserlerin dahi, sözlü kültürün bir kısmının özeti mahiyetinde olduğu ifade edilebilir. Alevilikte sözlü kültürün bu denli baskın olması, inançların ve ritüellerin aktarımında mit, efsane, menkıbe anlatı türlerinin ifade ve açıklama biçimlerinin yoğun bir şekilde kullanılmasını kaçınılmaz kılmıştır. Bu durum neticesinde Alevi inancına ait bir “inanç dili” veya “yol dili” oluştuğu söylenebilir (Akın, 2020b: 169). Bu dilde birçok nesne, bitki, hayvan ve ritüelin sembolik değerleri ve anlamları mitik anlatılar içinde kendisini göstermektedir. Bu sembolik anlamların daha doğru anlaşılabilmesi için, çeşitli mitik anlatılarda görülen yol dilinin kavranması gerektiği düşünülmektedir. Bu anlamda yol dilinin kendini gösterdiği anlatılardan biri olan mit kavramına öncelikli olarak değinmek gerekmektedir.

Her şeyden öte mit, hakikatin öyküsüdür, gerçek ve kutsaldır. Herhangi bir davranışın, anlatının veya ritüelin mit olarak ifade edilebilmesi için ilk başlangıç zamanı olan kutsal zamanda ortaya çıkmış olması ve bu zamanı anlatması gerekir. Bununla birlikte mit, bir gerçekliğin nasıl hayata geçtiğini, bir şeyin nasıl yaratıldığını, nasıl var olmaya başladığını anlatır. Mitler kutsal zamanda kutsalların yaratıcı etkinliklerini ve bu etkinliklerin kutsal/gerçek olduğunu ortaya koyar. Ayrıca mitler insanlara örnek modeller sunarak şu anda yaşanan hayatın, ilk başlangıç zamanı olan kutsal zamanda, kutsal kurucular tarafından kurulduğunu anlatır (Eliade, 2020: 17-18). Mitler insana doğüstü varlıkların yaratıcı hareketlerinin nasıl tekrarlanması gerektiğini dolayısıyla da hayvan ve bitkilerin çoğalmasını nasıl sağlayacağını anlatır. Ayrıca mitler insanlara hayvanlar, bitkiler ve nesnelerin köken bilgisini sunar. Bu bilgiyi öğrenmek aynı zamanda bu varlıklara hükmetmek, onlardan faydalanmak demektir. Bu bilgi sihirli bir güçtür. Bu güçle varlıkların kontrol edilmesi insanın yetkisine sunulur (Eliade, 2020: 27-28).

Geleneksel dinsel insana göre bir nesne ya da eylem, ancak ilk zamanda arketiplerce gerçekleştirilen örneğin yinelenmesiyle gerçeklik kazanır. Örneği olmayan her şey bu nedenle eksik ve anlamsızdır. İnsanın arketipsel olana yönelmesi de buradan kaynaklanır. Kutsal olanı tekrarlamak, bireyi mitsel zamana taşır ve bu zaman geleneksel toplumların kurucu tarihi olarak kabul edilir (Eliade, 2018: 49-50). Kurumların, ritüellerin ve inanışların temelini bu dönemde atıldığı söylenebilir.

Nitekim kutsal yaşama erişmenin de ancak bu ilk örüntüye katılmayla mümkün olabileceği düşünülmektedir.

Alevi kolektif hafızasında cem, oruç, kurban, musahiplik, dede–talip ilişkisi, Kerbela kültü ve hayvanlar, bitkiler, renkler, sayılar gibi sembolik unsurların çoğunun bu kurucu mitik dönemde anlam kazandığı görülmektedir. Geleneksel söylemdeki “Evveli olmayanın, ahiri olmaz.” ifadesi, bütün inanç ve ritüellerin kökensel bir temele bağlı olduğunu belirtir. Mitlerde yer alan varlıklar bugünkü değerlerinin çoğunu, yaratılışın başladığı o kutsal ilk zamanda aldıkları rollerden devralır. Bu nedenle Alevi ritüellerini, kurumlarını ve özellikle hayvanlara yüklenen sembolik anlamları doğru kavrayabilmek için Aleviliğin kurucu mitik anlatılarına yönelmek gerektiği bir yöntem olarak kendisini göstermektedir.

Alevi inancında sözlü kültürün baskınlığı, toplumun kolektif hafızasını şekillendirmiştir. Ancak modern hayata geçişle kolektif bellek zayıflamış, inancın kurumları, ritüelleri ve dünyayı anlama biçimleri yok olmaya yüz tutmuştur. Bu çalışmanın temel amacı, geleneksel kolektif bellekteki mitik anlatılarda hayvanlara yüklenen sembolik değerleri kayıt altına alarak Alevi toplumunun hayvanlar üzerinden dünyayı anlamlandırma biçimini ortaya koymaktır. Ayrıca Alevi yol dilindeki sembolizmin ve bu sembolizmi belirleyen temel saiklerin anlaşılmasını da sağlamak amaçlar arasındadır.

Her inanç kendi ontolojik yapısı içinde canlı-cansız her varlığa bir anlam yükler. Bu anlam yükleme pratiği takip edildiğinde inancın özünü oluşturan sistematığe ulaşılır. Bu nedenle belirlenen amaç neticesinde Alevi mitik anlatılarında hayvanların nasıl ele alınıp izah edildiği, inancın hangi unsurlarını etkilediği veya hangi unsurların daha kolay anlaşılmasına olanak sağladığı ortaya çıkarılmış olacaktır.

Alan yazın tarandığında Alevi mitolojisinde hayvanlarla ilgili bazı çalışmalar yapıldığı görülmektedir (Alkan, 2005). Bu çalışmalarda daha çok Alevi şairlerinin şiirlerine yansıyan veya Alevi büyüklerinin hayatlarını anlatan menkıbelere yansıyan hayvanlara odaklanıldığı görülmektedir (Çetin, 2017; Ekici, 2025; Karayel ve Albayrak, 2020; Kaval, 2024; Kuşça, 2014, Türkdogan, 2019). Bunun dışında kimi çalışmalarda spesifik olarak bazı hayvanların üzerine durulmuştur (Ergun, 2011; Kumartaşhoğlu, 2015).

Bu çalışma, Alevi şairlerin şiirlerinde veya büyüklerin menkıbelerinde geçen hayvan tasvirlerinden ziyade, yoğun olarak Alevi kolektif belleğinde ve kısmen yazılı külliyatta yer alan mitik anlatılardaki hayvanlara ve onlara yüklenen sembolik değerlere odaklanmaktadır. Bu çerçevede hayvanların yaratılışı, bugünkü formlarına nasıl ulaştıkları ve inanç içindeki sembolik konumları ele alınmıştır. Alevi inancında özellikle don değiştirme ve tenasüh inancının hayvanlara dair algıyı belirgin biçimde etkilediği, makbul–makbul olmayan biçiminde bir ayrım oluşturduğu ve bazı hayvanlara atfedilen önemi artırdığı tespit edilmiştir. Bu tespitten hareketle bir yöntem olarak hayvanların kazandığı değerlerde tenasüh ve don değiştirme inancının etkisinin sorgulandığı mevcut çalışma bu yönüyle diğer çalışmalardan farklılık arz etmektedir.

Alevilik araştırmalarında ilgi çoğunlukla inanç unsurlarına, tarihsel kökene, sosyolojik yapıya ve ritüellere yönelmiş; Aleviliğin mitolojik zeminini inceleyen çalışmalar ise sınırlı kalmıştır. Oysa mitik ve mistik temelleri güçlü olan Alevi inancını derinlemesine anlayabilmek için kurucu anlatılara ve bu anlatıları hâlâ kolektif hafızasında taşıyan kaynak kişilere başvurulması önemli görülmektedir. Bu çalışma da tam bu ihtiyaçtan hareketle, Aleviliğin mitik evrenindeki hayvanların anlam dünyasını ortaya koymayı amaçlamaktadır.

Bu araştırma nitel araştırma yöntemiyle hazırlanmıştır. Araştırmada kültür analizi modeli kullanılmıştır. Araştırmacı tarafından daha önce belirlenmiş sorular ile saha çalışmasına çıkılmış, katılımcılar ile yarı yapılandırılmış ve yapılandırılmamış mülakat yöntemi yapılarak veriler toplanmıştır. Verilerin analizine geçilmeden önce kaynak kişiler KK-1, KK-2, KK-3 vs. şeklinde kodlanmıştır. Yapılan mülakatlar ses kayıt cihazı ile kayıt altına alınmış ve daha sonra ses kayıtları çözümlenmiştir. Verilerin analizinde bir mesajın içindeki yinelenen ve değerli çıkarımlar yapan içerik analizinden faydalanılmıştır.

Alevi inancına ait herhangi bir unsurun araştırılması ve anlaşılmasında geleneksel Aleviliğin mitik anlatılarına yönelmenin gerekli olduğu daha önce ifade edilmişti. Bu nedenle Alevi inancında hayvanlar ve hayvanlara yüklenen sembolik değerlerin anlaşılması aynı zamanda Alevi mitolojisinin kısmen anlaşılması olarak görülmektedir. Bu anlama sürecinde ise en temel kaynağın inancın geleneksel yönünü kolektif hafızasında taşıyan dedeler, âşıklar, dervişler ve talipler olduğu düşünülmektedir. Araştırmanın çalışma grubunun Amasya, Çorum, Samsun ve Tokat illerine bağlı merkez, ilçe ve köylerde ikamet eden geleneksel Aleviliği temsil eden dedeler, âşıklar, talipler ve köy babaları oluşturmaktadır. Çalışma grubunun bu dört ilden seçilmesine

gerekçe bu bölgede geleneksel Aleviliğin yoğun yaşanması, kolektif hafızanın canlı olması, bölgenin Alevi nüfusunun büyük bir kesimini içine alması, bölgede Alevi toplumu için önemli kabul edilen erenlerin, âşıkların, dervişlerin olması ve Aleviliğe ait yazılı kaynakların bu bölgede ortaya çıkarılmasıdır. Çalışma grubu oluşturulurken amaçlı örneklem yöntemi kullanılmıştır.

1. Alevi Mitolojisinde Hayvanlar ve Sembolik Değerleri

Doğal hayatın bir parçası olan hayvanlar çeşitli yönleriyle farklı mitolojiler içerisinde yer almış canlılardır. İnsanoğlu tarih boyunca doğada karşılaştığı canlı ya da cansız varlıklar ve bunlar çevresinde zuhur eden olaylarla ilgili olarak onları anlamlandırmaya yönelik bir çaba içerisinde olmuştur. Bu çaba sürecinde birçok canlı, nesne veya olay kutsalla ilişkilendirilerek kutsala ulaşmanın bir aracı olarak kabul edilmiştir (Akın, 2020a: 187).

İnsanlık tarihinin erken dönemlerinde zoomorfizm veya animalizm inancının dinî düşüncüyü etkilediği ileri sürülen savlardan biridir (Kuzgun, 2025: 40-44). Bu dönemde tanrıların hayvan biçimli olarak düşünölmeleri hayvanlara kutsiyet atfetmenin ve farklı şekilde algılanmalarının yolunu açmıştır. Totemizm inancında ise bir kabilenin atası olarak görölen hayvanlara ayrı bir kutsiyet atfedilmiştir. İnsanlık tarihinin antropomorfizm evresinde ise tanrılar insan biçiminde tahayyöl edilmeye başlanmıştır. Gerek çok tanrılı dönemlerde gerek tek tanrılı dönemlerde olsun tanrıları veya kötü ruhları memnun etmek, onların gazabından korunmak amacıyla bazı hayvanlar kurban olarak sunulmuştur. Kurban olarak sunulan hayvanlara ayrı bir önem atfedilerek diğör hayvanlardan farklı görölmüştür (Eliade, 2025: 47-48)

Hayvanların birbirinden farklı görölmelerinde elbette tek sebep kurban olarak sunulmaları etkili olmamıştır. Bir nesneye veya canlıya güç kazandıran ve bu varlıkları gerçek kılan kutsal güç yani “mana” inancı da etkilemiştir. Özellikle bazı hayvanlar kutsal güç olan “mana” açısından zengindirler. Fakat burada şunu belirtmek gerekir ki bir nesne veya bir canlı “manaya” ancak bir ruhun müdahalesiyle ya da herhangi bir kutsal canlının müdahalesi ile sahip olduğı görölmektedir. Bundan dolayı herhangi bir hayvanın mitik gücü, o gücü sağlayan ruhsal veya kutsal varlıktan bağımsız düşünölemez (Eliade, 2025: 49). Nitekim ileride de göröleceğı üzere birçok hayvan sembolik değeri veyahut gücünü bir din büyüğüyle olan ilişkisinden dolayı kazanmıştır. Bir diğör etken de şöyle açıklanabilir: Belirli tecrübeler ve gözlem sonucunda ulaşılan kimi hayvanların bazı özellikleri, hayvanları anlamlandırmada

önemli bir etken olmuştur. Hayvanın taşıdığı güç, rengi, verdiği zarar, uçuşması, hızlı olması, şekilsel yapısı gibi birçok unsurun hayvanlarla ilgili oluşan inançlarda etkili olmuştur. Örneğin Orta Asya Türk devletleri ve boylarının sahip oldukları Gök Tanrı inancıyla kuşlar arasında ciddi bir bağ kurulduğu, gökte uçmaları sebebiyle tanrının temsilcisi olarak görüldükleri bilinmektedir (Çetin, 2020: 36). Metamorfoz inancı bağlamında ise bazı hayvanların kötü bazı hayvanların ise iyi kalıpta olduklarına inanılmıştır. Özellikle çeşitli inançlarda var olan ulûhiyet sahibi kişilerin güç, hız gibi bariz özellikleri bulunan hayvanlara dönüştükleri ve böylelikle kerametlerini gösterdikleri görülmektedir (Çetin, 2017: 103). İnsanoğlunun gözlemleri ve tecrübeleri doğrultusunda her kültürde hayvanlar farklı sembolik ifadelerle ve farklı niteliklerle anılmışlardır. Türk toplumunda ölüm ve ölüm haberi ile özdeşleştirilen baykuş ve karga uğursuz olarak sayılırken barış, sadakati ve saflığı temsil eden güvercin iyi ve uğurlu sayılmıştır. Kurban olması bakımından koyun iyi hayvanlardan sayılırken tilki, çakal gibi hayvanlar kurnazlık atfedilmeleri sebebiyle iyi hayvanlardan sayılmamıştır.

Hayvanların iyi-kötü, uğurlu-uğursuz sayılmasının temelinde yaşanan tesadüfler, tecrübeler, hayvanların şekli yapıları, insan ve hayvanda bulunan ortak davranışlar ve dini veya mitolojik inançlar gibi birçok etken yatmaktadır denilebilir. Hayvanların bazı özelliklerinin insan davranışlarıyla özdeşleştirilmesi bu özdeşleştirilmenin teşbih yoluyla kullanıma dâhil edildiği görülmektedir. Bu sebeple hayvanlar âleminde hayvanın doğal olan bazı hareketler insanlara aktarılmıştır. Her yönüyle hayvandan üstün olan insanın bazı olumsuz hareketlerinin hayvanların hareketiyle ilişkilendirilmesi hayvanlara menfi bir anlam ve bakış yüklemiştir. Bununla birlikte hayvanların kazandıkları anlamların, herhangi bir kültür içindeki önemleri ve sembolik anlamlarının bazı tesadüfler, benzerlikler ve dini inançlarla açıklayabilmenin yanı sıra bir hayvanın olumlu-olumsuz anlama bürünmesi veya değer ve önem kazanması göksel prototipi ile de açıklanabilir. Bu bağlamda geleneksel dinsel toplumlarda hayvanların kendilerinden başka bir gücü temsil ettiğine inanıldığı veya kutsalın bir tezahürü olarak görüldükleri için onlarla ilgili birçok inanış, anlatı ve izah ortaya atılmıştır. Kimi hayvanların toplum nazarında güçlerini göksel prototipinden aldığı ifade edilmiştir. Örneğin yılan Âdem ile Havva'yı kandırdığı için olumsuz anlam kazanmış ve yalanın sembolü haline gelmiştir. Karga Âdem'e oğlunun ölüm haberini verdiği için kötü haberin sembolü olarak kabul edilmiştir. Alevi inancı bağlamında Güruh-ı Naci anlatısında¹ görüldüğü üzere Havva'nın kıskançlığı, aceleciliği, sözünde

1 Anlatının detayı için bk. ŞAHİN, Mehmet (2024). Modern Hayata Geçiş Sürecinde Alevi

durumaması ve hırsı sebebiyle küpünden yılan, çıkan ve tüm sürüngenlerin meydana geldiğine inanılır. Mitik anlatılar içerisinde hayvanların bugünkü formlarına ulaşmaları, çeşitli özellikleri nasıl kazandıkları, kültür içinde sahip oldukları gücü nereden ve nasıl aldıkları izah edilmektedir.

İnsanoğlu modern dönem öncesinde yaşadığı çevreyi bir bütün olarak görmüş, bu çevreyi ortak olarak paylaştığı her nesneyi ve canlıyı hayatının bir parçası olarak kabul etmiştir. Özellikle animizm ve totemizm inancının belirgin olduğu dönemlerde her nesnenin ve canlının ruhu olduğuna dair inançlar gelişmiştir. Nitekim vahdetivücut anlayışının etkisinin görüldüğü Alevi inancında, cansız varlıkların bir ruhu olduğuna dair inanışın mevcut olduğu bilinmektedir. Bu inançlar neticesinde özellikle hayvanların da ruh taşıdığına inanılması onların farklı kılınmasında önemli bir adım olmuştur. Bununla birlikte bazı dinlerde ve dinlerin mistik akımlarında varlığına inanılan tenasüh inancı da hayvanların anlamlandırılmasında önemli bir yere sahip olmuştur. Yüzeysel bir ifadeyle tenasüh kavramı insan ruhunun insana, hayvana, bitkiye, cansız bir varlığa göç etmesi gibi çeşitli biçimleri olan bir inançtır (Ocak, 2015: 184). Kanaatimizce Alevi inancı özelinde hayvanlara yüklenen anlamlar da sembolik anlamların dışında tenasüh inancı büyük rol oynamaktadır.

Alevi inancına göre, kötü yaşayan bir kişinin ruhunun esfel kalıpta dünyaya geri geleceğine inanılır. Bu kalıplardan en kötüsü katır, domuz gibi hayvanlar görülürken arı, güvercin, koyun gibi hayvanlar ruhun insana geçmesi için gereken vaktin azaldığının göstergesidir. Tenasüh inancının Alevi mitolojisinde hayvanlara dair bakış açısını ve inanışları etkilediği açıkça görülmektedir. Nitekim ileride de görüleceği üzere bazı anlatılarda Alevilerce sevilmeyen kişilerin makbul olamayan hayvanların donunda görüldüğüne dair anlatılar bu iddiayı destekler niteliktedir. Yukarıda da ifade edildiği gibi farklı uygarlıklar ve kültürlerde hayvanlara farklı anlamlar ve sembolik değerler yüklenmiştir. Kimi hayvanlar totemizm inancının izlerini taşıırken kimileri de bazı davranışları ve şekilleri itibarıyla sembolik değerler kazanmıştır. Örneğin Nuh Tufanı sonrası ağzında bir zeytin dalıyla gelen güvercin ve ağzındaki zeytin barışın temsili olmuştur. Alevi geleneğinde Hacı Bektaş Veli'nin Anadolu'ya güvercin donunda gelmesi ise saflığı, temizliği, Horasan'dan getirilen ruhsal bilgiyi/haberi ve barışın sembolü olarak görülmüştür.

Mitolojisi. Ondokuz Mayıs Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi.

Eliade, mitlerin kendine özgü tarihi olduğunu vurgulayarak bu tarihin mitsel tarih olduğunu belirtir. Bu bağlamda hayvanların da kendine ait mitsel tarihleri vardır. Kısaca her kozmik nesnenin bir tarihi vardır. Bu durum nesnelerin veya diğer mitsel olayların insanla konuşabilecek güçte olduğu anlamına gelir. Nesne, kendisinden, yani kökeninden söz ettiği için gerçek ve anlamlı duruma gelir. Bu şekilde bilinmezlikten ve anlaşılmaz olmaktan çıkar, insanın dünyasıyla aynı dünyaya dâhil olur (Eliade, 2020: 192). Alevi mitolojisinde bazı hayvanların mitsel tarihleri, kendi bilinmezlikleri ve anlaşılmazlıklarını ortadan kaldırdıkları ve insanlarla konuşabilir duruma geldikleri anlatılara aşağıda genel olarak mitsel tarihin kronolojisi dikkate alınarak değinilmiştir.

1.1. Dünya'nın Üzerinde Durduğu Balık ve Öküz

Dünyanın farklı kültürüne ait mitolojilerde Dünya'nın neyin üzerinde durduğuna dair farklı mitler anlatılmıştır. Bu durumun üzerinde yaşandığı kara parçasının merak edilmesinden ve bu merak doğrultusunda anlama, anlamlandırma çabasından doğduğu söylenebilir. Hint mitolojisinde dünyanın bir kaplumbağanın sırtından doğan bir filin üzerinde bulunduğu inanılmıştır. Çinlilerde ise kaplumbağanın dünyayı desteklediğine, her bir ayağının bir elementi veya dünyanın bir köşesini temsil ettiğine inanılmıştır. Kuzey mitolojilerinde ise dünyanın balinanın sırtında olduğuna ve balina hareket ettikçe depremlerin meydana geldiğine inanılmıştır (Çalış Minkan, 2019: 240).

Yaşar Çoruhlu (2011: 115-116), yeryüzünün düşmemesi veya batmaması için neyin üzerinde durduğu sorusunun dünya mitlerinde uçsuz bucaksız su, kozmik okyanus fikriyle ilişkili olduğunu belirtmektedir. Yazara göre, ucu bucağı görünmeyen suyun içerisinde bulunan yılan, ejderha, dev su kaplumbağası, dev balıklar gibi yaratıklar zaman zaman yeryüzünün üzerine yerleştirildiği varlıklar olarak düşünülmüştür. Bazı farklı milletler gibi Türkler de dünyanın bir hayvan üzerinde olduğuna inanmışlardır. Verbitskiy'in derlediği Altay yaratılış mitinde Dünya balığın üzerinde durmaktadır. Altay toplumunun dünyayı üç balığın taşıdığına inandıkları derlenen mitik anlatılarda görülmektedir. İslamiyet'in Orta Asya'ya etkilerinden sonra özellikle yüksek kültüre sahip Türkler arasında dünyanın bir öküzün boynuzları üzerinde durduğu şeklinde bir inanış yaygınlaşmıştır (Ögel, 2014: 475-476).

Orta Çağ Türk-İslam devri mitlerinde Dünya'yı taşıyan hayvanlar bir arada düşünülmüştür. Bu inanca göre suyun üzerinde balık, balığın üzerinde öküz ve onun boynuzunun üzerinde de Dünya yer alır. Buna ek olarak İslami gelenek içerisinde

öküzün üzerinde bir meleğin dünyayı tuttuğu şeklinde bir tasavvur gelişmiştir. Böylece İslami gelenekte göğü ve dünyayı taşıyan figür, Atlas ve Pers mitlerindeki devler gibi insan görünümlü bir figür haline getirilerek İslam geleneği ile uyuşturulmak istenilmiştir. Bunun için de bu melek figürü anlatılarda işlenmiştir (Çoruhlu, 2011: 120).

İslami eserlere de yansıyan bu görüş Ahmet Bican Yazıcıoğlu'nun *Envârü'l-Aşkın* adlı eserinde ele alınmıştır. Allah yeri yarattığında yer su üzerinde olduğu için sabit kalamamıştır. Bunun üzerine arştan bir melek indirilerek yeri sabit tutması istenmiştir. Melek bir eli ile doğudan diğer eli ile batıdan tutarak yeri omuzları üzerine yerleştirmiştir. Meleğin ayakları sabit kalmadığı için Firdevs'ten dört köşeli yakuttan bir taş çıkartılmıştır. Üzerinde yedi çukur bulunan bu taşın her bir çukurunda bir deniz vardır. Bu durum üzerine melek sabit kalmıştır fakat taş sabit kalamamıştır. Taşın sabit kalması için Firdevs'ten kırk bin boynuzlu bir öküz çıkarılmıştır. Öküz taşın altına girmiştir fakat bu seferde öküz karar kılamamıştır. Allah, öküzün sabit kalması için bir taş yaratmıştır ve öküzün altına yerleştirmiştir. Taş da sabit kalamayınca taşın altına balık yaratılmıştır. Balık da karar kılamayınca balığın altına bir deniz yaratılmıştır. Sonuç itibarıyla bütün yer meleğin üzerindedir, melek taş üzerindedir, taş öküzün üstündedir, öküz bir başka taş üstündedir, o taş balığın üstündedir, balık suyun üzerindedir, su ise havanın üzerindedir. Hava ise karanlığın üzerindedir (Yazıcıoğlu, 1973: 60-61).

Dünyanın sarı öküzün üzerinde olduğuna dair sözlü gelenekte derlenen ve Kul Himmet'e ait olduğu ifade edilen bir nefeste şöyle geçmektedir:

*Kul Himmet üstadım bu nasıl hallar
Sarı öküz eyinde cibani sallar
Muhammed Mehdi'ye de gelecek derler
Mehdi dalgasına coş deli gönül (KK-3)*

Pir Sultan Abdal'a ait iki nefeste sarı öküz şöyle geçer:

...
*Sarı öküzü benden sual sorarlar
Ben bilemem bilenlere sorayım
Şu dünyayı uçtan uca ararlar
Ben bilmem bilenlere sorayım*

*Dünyayı üstüne kurdu hâ deyü
Öküzün başının altı su deyü
Şu dünyanın damızlığı ne deyü
Ben bilemem bilenlere sorayım (Özdemir, 2010: 238).*

*Gitme giden gitme sual sorayım
Ya ne bu dünyanın üstünde durur
Vallahi billahi ben onu gördüm
Dünya Sarı Öküz'ün üstünde durur*

*Gitme giden gitme bir dahi soram
Ya bu öküz neyin üstünde durur
Vallahi billahi ben onu gördüm
Öküz de bir salın üstünde durur*

*Gitme giden gitme bir dahi soram
Ya bu sal da neyin üstünde durur
Vallahi billahi ben onu gördüm
Sal da bir balığın üstünde durur*

*Gitme giden gitme bir dahi soram
Ya bu balık neyin üstünde durur
Vallahi billahi ben onu gördüm
Balık da deryanın üstünde durur*

*Gitme giden gitme bir dahi soram
Ya bu derya neyin üstünde durur
Vallahi billahi ben onu gördüm
Derya da ikrarın üstünde durur*

*Gitme giden gitme bir dahi soram
Ya bu ikrar neyin üstünde durur
Pir Sultan'ım der ki ben onu gördüm
İkrar da imanın üstünde durur (Özdemir, 2010: 321)*

Pir Sultan Abdal'dan aktarılan son nefese bakıldığında öküzün altında sal, salın altında balık, balığın altında derya durmaktadır. Şiirde Alevi geleneğinin temel unsurlarından olan ikrarın hepsinin altında olduğu ifade edilmektedir. Yani dünyanın temelinin ikrar üzerine ikrarın ise iman üzerine durduğu ifade edilmektedir (Şahin, 2024: 152).

Alevi yazılı geleneğinde önemli yeri olan *Buyruk* metninde dünyanın yaratılışı ile ilgili verilen kısımda öküz ve balığın varlığından bahsedilmektedir. “Sonunda şanı yüce Tanrı, o iki gevherin nurundan yedi kat gökleri ve yedi kat yerleri yarattı. Yeşil nurdan gökleri, Güneşi, Ay’ı, yıldızları ve tüm melekleri yarattı. Ak nurdan yerleri, bitkileri ve hayvanları, öküzü ve balığı ve yer altındaki denizleri yarattı.” (Yaman, 2013: 171). Burada balık ve öküzün yeryüzünde yaşayan birer hayvan olarak ifade edilmediği düşünülmektedir. Zira balık ve öküzün hemen ardından denizlerin yaratılışı aktarılırken Dünya’nın üzerinde duran hayvanlardan ayrıca bahsedildiği görülmektedir. Sözlü gelenekte de dünyanın sarı öküzün boynuzunun üzerinde durduğu, öküzün boynuzunu salladığında depremlerin meydana geldiğine inanılmaktadır. Dünyanın neyin üzerinde olduğu sorusu esasında yaşanan deprem gibi doğal afetlere bir sebep arayışından çıktığı anlaşılmaktadır. İnanişâ göre, “Dünyanın altında derya, deryanın altında balık, balığın altında mermer taş, mermer taşın altında sarı öküz vardır. Sarı öküz boynuzunda dünyayı taşır. O boynuzunu sallarsa depremler olur.” (KK-2, KK-19, KK-20, KK-23, KK-24).

Sözlü gelenekteki ifade edilen sıralama ile Pir Sultan Abdal’ın nefesindeki sıralama arasında bir farklılık olduğu söylenebilir. Ancak sözlü gelenekteki mermer taş ile Yazıcıoğlu’nun eserinde bahsedilen taş arasında benzerlik vardır. Dünya’yı taşıyan hayvan konusunun Türk ve Doğu mitolojilerinde bulunan çok eski bir motif olduğu anlaşılmaktadır.

Abonoz Küçük’ün (2016: 4) Giresun ili Şebinkarahisar ilçesi Tokluağıl köyü sakini Hasan Özdemir’den derlediği anlatıda balığa neden bıçak vurulmadığının izahı anlatılmıştır. Anlatı özet olarak şöyledir: Bir gün Firavun yanına adam olarak Allah’ı vurup yerine geçmek için yola çıkar. Firavun ve yanındaki kişi büyük bir kartalın yardımı ile gökyüzüne uçarlar. Bir süre ilerledikten sonra Firavun Allah’ı görmüş. Yayı ile Allah’a bir ok fırlatmış. Allah kalkan balığını alıp okun önüne tutmuş. Bunun üzerine balık Allah’a “Ben nasıl bir yaratıktım ki seni zehirli oktan kurtardım.” der. Bunun üzerine Allah da balığa: “Ya balık, sana bıçak kalktı. Sen ölmeden sana bıçak vurulmayacak.” demiş. Bu hadiseden ötürü balığa ölmeden bıçak vurulması günah

sayılmıştır Trabzon'da ve Giresun'da da balığa ölmeden bıçak vurulmadığını aktaran Küçük (2016: 6), bu kişilerin iki anlatıdan da habersiz olduklarını vurgulamaktadır. Ölmeden balığa bıçak vurulması halinde kişilerin başına bir bela geleceği veya ailedeki kadınlardan birisinin sakat çocuk doğuracağına inanılmaktadır.

Derleme aşamasında Tokat'ta Eraslan Ocağı'na mensup taliplerin geçmişte balık yemedikleri ifade edilmişti.² İnanışa göre, Eraslan günün birinde tavada balık yaparken balık tavadan kaçıp gitmiştir. Bu olaydan dolayı "Pirimizin tavasında durmayan balığı biz de yemeyiz." şeklinde bir yaklaşım gösteren bu ocağa mensup talipler balık yememişlerdir (KK-15, KK-21). Fakat günümüzde bu uygulamaya ocağa mensup kişilerde rastlanılmamıştır. Alevi yazılı ve sözlü geleneğinde dünyayı taşıyan balık ve öküz, Türk ve Doğu mitolojilerinde bulunan çok eski bir motiftir. Bu motifle Dünya'nın temeline, Dünya'yı taşıyan gücün ne olduğuna ve dünyadaki depremlerin nasıl gerçekleştiğine izah aranmıştır.

Saha çalışması boyunca tenasüh inancı bağlamında insan ruhunun denizlerde yaşayan hayvanlara geçtiğine dair bir bulguya veya anlatıya rastlanılmamıştır. Bunun sebebinin Alevi toplumunun daha çok tarım, ağaç işleri (özellikle Tahtacılar) ve hayvancılıkla ilgilenip denizcilik ile ilgilenmemesinden kaynakladığı ileri sürülebilir. Zira toplumların iç içe oldukları, sürekli görmeye maruz kaldıkları ve geçimlerini sağladıkları unsurlara dair inançlar geliştirdikleri bilinmektedir.

1.2. Âdem ile Havva'yı Aldatan Yılan

Alevi mitolojisinde yılan Âdem ile Havva'nın cennetten sürülmesinde karşımıza çıkar. Burada olumsuz bir şekilde karşımıza çıkan yılan kimi zaman bazı velilerin yılanı kamçı yapıp kullanmalarında, yine bazı velilerin ve tarik-i evliyanın yılan donunda görüldüğü inancında olumlu olarak ortaya çıkmaktadır. Ev yapımı sürecinde temel kazarken çıkan yılanlara dokunulmadığı, bu yılanın evin gerçek sahipleri olarak görüldüğü bilinmektedir (Şahin, 2017: 136). Bu inanç eski Türk inancındaki ev iyesi inancıyla ilgilidir. Zira eski Türklerde birçok nesnenin koruyucu ruhu olduğuna inanılmıştır.

Alevi mitolojisinde yılanla Âdem ile Havva'nın yaratılışı ve cennete yerleştirilmelerinde karşılaşılır. Anlatıya göre, Âdem cennete yerleştirildiğinde

2 Bu bilgi derlenirken bütün balıklar dâhil mi yoksa belli başlı bir balık türü mü olduğuna dair net bir veri elde edilememiştir.

cennetin kapısına iki bekçi konulur. Bu bekçilerden birisi tavus kuşu diğeri ise yılanıdır. Şeytan bu ikisini de kandırıp cennetin içine girer. Cennete nasıl girdiğine dair farklı anlatılar ve yaklaşımlar mevcuttur. Bu görüşler kısaca şöyledir: Şeytan, ihtiyar donunda bekçileri kandırarak girer (KK-19). Yılan esnerken şeytan bir sinek donunda yılanın ağzına girer, sonrada tavus meleğinin kanadına basarak cennete girer. Kaynak kişinin ifade ettiğine göre esnerken eli ağza götürmek buradan kalmıştır (KK-12). Cennetin bekçisi Rıdvan'dır. Rıdvan, yılan donunda bir melektir. Rıdvan sıcaktan susar, su içerken şeytan ağzına sinek donunda girer. Rıdvan o an pıskırınca şeytan dışarı çıkar. Pıskırınca/hapşırınca eli ağza götürmek buradan kalmıştır (KK-22). Şeytan yılanın ağzına girer. Yılan kusunca şeytan dışarı çıkar. Yılan denilen yalandır. Şeytan, cennete yalanla girmiştir (KK-24).

İnanışa göre, yılan ayakları olan bir hayvandır ve görevi cennetin bekçiliğini yapmaktır. Yılan, şeytani cennete soktuğu için ceza olarak sürünge hale getirilmiştir. Yılanın diğer cezası ise insanların ona düşman olması, başını ezecek öldürülmesidir. Yılan şeytana kanmıştır, şeytan da Havva'yı yılan ile kandırmıştır. Bu sebeple Alevi inancında yılan yalanın sembolü olarak görülmektedir (KK-2, KK-8, KK-13, KK-16, KK-21).

Alevi mitolojisinde yılanla ilgili anlatılara bakıldığında birtakım farklılıklar dışında temel olarak Tevrat merkezli inanışların kaynaklık ettiği görülmektedir. Tevrat'ın Yaratılış bölümünde yılanın Âdem ile Havva'yı kandırdığı şöyle anlatılmaktadır:

Âdem ile Havva cennette iken yabanıl hayvanların en kurnazı olan yılan “Yasak meyveyi yerseniz gözleriniz açılacak, iyi ile kötüyü bileceksiniz, Tanrı gibi olacaksınız.” diyerek bu iki insanı kandırır. Havva meyveyi yer ve eşine de yedirir. O zaman çıplak olduklarını anlayan Âdem ile Havva incir yapraklarından kendilerine elbise yaparlar. Tanrı'nın sesini duyan Âdem ile Havva çıplak oldukları için Tanrı'dan kaçarak ağaçların arkasına gizlenirler. Bu durumun üzerine yılan yabanıl hayvanların en lanetlisi olarak karnı üzerinde sürünmeye, toprak yemeye ve kadının soyu ile ömür boyu düşman olmaya mahkûm edilir. İnsanlar yılanın başını ezecek, yılan ise insanların topuğuna saldıracaktır (URL-1: Yaratılış, 3: 1-14).

Radlof'un derlemiş olduğu Altay yaratılış destanında ilk insan olarak Âdem ve Havva'nın farklı isimlerle Türkler arasında varlığına işaret edilmekle birlikte cennetten kovulma hadisesine de rastlanılmaktadır. Derlenen destanda Tevrat etkisinin olduğu açıkça görülmektedir. Tanrı dokuz dalı ve budağı olan bir ağaç yaratır. Köpek ve

yılanı bu ağaca bekçi olarak bırakır fakat Erlik yılanı ve köpeği kandırır. Yılan ağacın meyvesinden yer ve Eje'yi de kandırır. Tanrı yılanı kızar ve ona “İnsanlar senin düşmanın olsun, senin canını alsın.” diyerek ceza verir (Ögel, 2014: 487-497).

Gerek Alevi mitik anlatılarında gerekse Tevrat kaynaklı anlatıda ilk günahın işlenmesi ile birlikte yılan bugünkü fiziksel formunu almıştır. Ayrıca yılanın Allah tarafından lanetlenmesi sadece fiziksel formunun değişmesine sebep olmayıp karakteristik özelliğinin şekillenmesine de neden olmuştur. İnsan-yılan ilişkisi bağlamında da yılan insanlar tarafından aldatıcı, yalancı sıfatına büründürülmüş, yılan yalanın, aldatmanın bir sembolü haline gelmiştir.

Yılanın yaratılışı ile ilgili diğer bir anlatıya ise Alevi geleneğinde oldukça önemli bir yere sahip olduğu anlaşılan Güruh-ı Naci anlatısında rastlanır. Anlatıya göre, Âdem veya Naciye ile Havva bir sebepten dolayı birbiriyle iddialaşır. Bu iddia doğrultusunda Âdem veya Naciye ve Havva bir küpe nefeslerini üflerler veya bir çalıntı/maya çalarlar veya da menilerini koyarlar. Kırk gün küpleri açmamak üzere sözleşirler. Havva içindeki kıskançlığa, hırsa ve meraka yenik düşer ve gidip Âdem'in veya Naciye'nin küpüne bakar. Âdem'in veya Naciye'nin küpünde bir erkek çocuğu olduğunu gören Havva, iddiayı kaybetmemek için gidip gelip bu küpünü sallar. Bu nedenle bu küpün içinden meydana gelen Şit Peygamber'in bir ayağı topaldır. Kırkuncı gün küpler açıldığında Havva'nın küpünden yılan, çıyan akrep ve diğer tüm sürüngenler çıkar (KK-2, KK-4, KK-6, KK-8, KK-10- KK-12, KK-14, KK-15, KK16, KK-17, KK-18, KK-19, KK-20, KK-21, KK-22, KK-24).

Anlatılarda görüldüğü üzere yılan ile Havva'nın onun bazı karakteristik özellikleri arasında bir benzerlik kurulmaktadır. Havva'nın hırsı, kıskançlığı, yalanla aldatılması yılanla ilişkilendirilmiş ve yılan hem fizyolojik formunu hem de sembolik anlamını Havva ile olan ilişkisi neticesinde almıştır.

Yılanla ilgili diğer bir anlatı ise *Buyruk İmam Muhammed Bakır ve İmam Cafer Sadık* adlı eserde anlatılır. Esere göre, bütün olumsuz varlıklar ve davranışlar yüzü kara taştan yaratılmıştır. Bu sebeple bu varlıkların aslı kötüdür. “O yüzü kara taştan kizbi melun, akrep, yılan ve çıyan, karanlık ve şerri şeytan, belayı zarıyı, kulun kula mekri, ukubet, yalan, buğuzu, bahil, kahrkahayla gülmek ve gizli söz dinlemek ve maskaralık, yalan sıfat, özünü bilmez kullar için bu mizan terazi olsa gerektir...” (Altınok, 2012: 233). Burada bahsedilen hayvanlarla bahsi geçen davranışlar arasında sembolik bir ilişki kurulduğu anlaşılmaktadır. Bu bilgilere göre söylenecek olursa yılanın aslı

kara taştandır ve Alevi mitik anlatılarında yılan olumsuz bir hayvan olarak kabul görmektedir.

Yılanın dilinin çatal şeklinde olmasının sebebine dair açıklama ise Nuh Tufanına dayandırılmaktadır. Gemi yüzerken geminin içinde bir delik açılır. Bu deliği fareler açar. Yılan deliği kapatabileceğini söyler. Buna karşılık yeterince et ister. Nuh peygamber deliği kapatırsan şartını yerine getiririm der. Yılan deliği kapatır. Nuh yılanı ne eti istersin diye sorduğunda yılan tam adam eti diyecekken bir kırlangıç gelir yılanın dilini ısırır ve yılanın dili çatalı olur. Bunun üzerine yılan da kırlangıcın kuyruğunu ısırarak kırlangıcın kuyruğunu çatalı yapar. (KK-15, KK-20).

Yılan, Alevi mitolojisinde kara taştan yaratılan olumsuz varlıklardan biri olarak ve şeytanın cennete girişine yardımcı olan bir hayvan olarak görülür. Yılanın insanın içindeki yalanın sembolü olduğundan dolayı dilde ve gönülde yalanın öldürülmesi gerektiği kaynak kişilerce vurgulanmıştır. Bunun dışında evin temelinde rastlanan yılanlara dokunulmaz ve onlar evin gerçek sahipleri olarak kabul edilir. Yılan, menkıbelerde velilerin elinde kamçı olan bir hayvandır. Bununla birlikte tarik-i evliyanın özellikle inanmayanlara karşı yılan donunda görüldüğü de bilinmektedir. Tenasüh sürecinde yılan donunda dünyaya gelmenin kötü sayıldığı ve kötülük yapan, aldatıcı ve yalancı olan insanların yılan donunda dünyaya gelme ihtimalleri olduğu kaynak kişilerce aktarılmıştır (KK-19, KK-22, KK-23, KK-24).

1.3. Havva'nın Küpünden Çıkan Sürüngenler

Güruh-ı Naci mitinde Âdem veya Naciye ile Havva'nın bir küpe meni, maya koymaları veya nefes üflemleri neticesinde sürüngen hayvanların hepsinin Havva'nın küpünden çıktığı anlatılmaktadır. İnanişâ göre, Havva şüpheye düştüğü, Âdem'in küpünü kurnazlık ve kıskançlıkla salladığı için onun küpünden bu hayvanlar çıkmıştır. Burada hayvanlara yüklenen sembolik anlamın Havva'nın göstermiş olduğu tavırla ilgili olduğu açıktır. Yılan, çıyan, akrep gibi hayvanlar, vesveseyi, sinsiliği, kurnazlığı, yalanı, ihaneti temsil eden hayvanlardır. Bu hayvanların Havva'nın taşımış olduğu duyguların bir yansıması olduğu görülmektedir. Nitekim yukarıda da alıntılındığı gibi bu sürüngen hayvanlar ve bazı olumsuz davranışların yüzü kara taştan yaratıldığından bahsedilmişti (Altınok, 2012: 233). Bahsi geçen davranışlara bakıldığında yalan, buğuz, şer gibi ifadeler ile akrep, yılan, çıyan arasında bir ilgi kurulduğu muhakkaktır.

Sürüngen hayvanların sembolik olarak taşıdıkları anlamlar mitik dönemde kazanılan anlamlardır. Bir nevi bu hayvanların olumsuzlukları mit kahramanının olumsuz davranışlarının bir sembolü olarak bu hayvanlarda görünür kılınmış ve anlam kazanmıştır. Bu nedenle bu fiillerde ve davranışlarda bulunan kişilerin aynı ismi geçen hayvanlar gibi makbul sayılmadığı ve bu davranış üzere ölenlerin tenasüh inancı bağlamında bu davranışların temsili olan hayvanlara döneceklerine inanılmaktadır. Ruhun sürüngenlere geçmesi cehennem olarak kabul edilir (KK-3, KK-13). Zira inanışa göre, her kişi ameli doğrultusunda bir tenasüh süreci yaşar.

1.4. Havva'nın Can Sıkıntısını Gideren Tavuk ve Horoz

Alevi inancında musahip olmak isteyen kişiler dedenin huzurunda dua alırlar. Bu dua esnasında musahip adayı olmanın göstergesi ve musahip kurbanının habercisi olarak horoz kurban ederler. Alevi inancında horoz, Cebrail olarak adlandırılır. Bu durumun Cebrail'in "delil, rehber" olma görevinden kaynaklandığına inanılmaktadır (KK-1, KK-5, KK-8, KK-11, KK-21, KK-23, KK-24). Cebrail, Alevi inancı içerisinde yaratılış anlatıları boyunca karşılaşılan ve miraç gecesi Hz. Muhammed'e rehber olan, dört büyük melekten birisi yani vahiy meleğidir. Alevi inancında, Cebrail rehberlik makamının piri olarak kabul edilir. Ersal'ın (2016: 236) tespitiyle söylenecek olursa Hakk'a ulaşmayı hedefleyen her unsur Cebrail'le karşılaşır. Hakk'a ulaşmada Hz. Muhammed'e nasıl Cebrail rehberlik ettiyse Hak için kesilen kurbanın delili de Cebrail'dir. Alevi toplumunda adak olarak adanan horoza Cebrail denildiği gibi bir şeyin gerçekleşmesi için tutulan adak orucuna da Cebrail orucu denildiği tespit edilmiştir (Şahin, 2024: 322). Kutsal olana yaklaşımdan önce Cebrail olarak ifade edilen horozun kesilmesi Cebrail'in kutsal olana yaklaşımda ilk aşama olduğunun göstergesidir (Ersal, 2016: 236).

Alevi geleneğinde horoz delil/rehber olarak kabul edilen Cebrail'in simgesidir. Horoz ile Cebrail ilişkisine yönelik Alevi mitolojisinde şöyle bir anlatı da mevcuttur: Cebrail, Hz. Ali'ye arş-ı eflakta ikrar verir. Hz. Ali Cebrail'den kurban ister. Cebrail bir horoz getirir ve bu horoz Hz. Ali tarafından tekbirlenir. Daha sonra bu kurban Kırklar'a götürülür ve lokma edilir (Altınok, 2007: 192-194). Alevi inancında Cebrail ile horozun ilişkilendirilmesinin mitik kökenine dair kuvvetli kabullerden biri bu anlatıya dayanmaktadır.

Horoz ve tavuğun yaratılması ve Cebrail ile bağlantısına yönelik başka bir anlatı ise şöyle anlatılmıştır: Âdem ile Havva cennetten sürüldükten sonra Havva'nın canı çok sıkılır ve onu meşgul edecek bir şeyler yaratılması için Allah, Cebrail'e Havva'nın yanına git ve onun canının sıkıntısını geçirecek bir şeyler yarat emrini verir. Cebrail Havva'nın yanına gider, kendi kanatlarına dokunduğunda veya kanatlarını silktiğinde horoz ve tavuk meydana gelir. Horozun ve tavuğun kadınlara yakın olmasının sebebi bu anlatı ile izah edilir (KK- 9, KK-21). Kanaatimize göre, horozun Cebrail olarak anılmasının sebeplerinden biri de Cebrail'in kendi kanatlarından yaratıldığına inanılmasından kaynaklanmaktadır.

Melikof (2022: 168) Alevilerin bilhassa beyaz horoza saygı gösterdiklerini ifade etmiştir. Nitekim bu tespiti doğrulayacak bir bilgiye gerek tarafımızca yürütülen gerekse Ersal'ın (2016: 236) yürütmüş olduğu saha çalışmasında, horozun özel bir saygıyla karşılanmadığı tespit edilmiştir. Katılımcılar tarafından Alevi inancında, horozun öneminin adak ve kurban rolünü üstlenmesinden ileri geldiği ifade edilmiştir. Horozun bir melek gibi veya şeytan gibi tasavvur edildiğine de şahit olmadığını belirten Ersal, cemlerde Cebrail meydana geldiğinde dedelerin özellikle kurban edilen horozun/Cebrail'in vahiy getiren melek Cebrail olmadığını belirttiğini kaydetmiştir.

Bu çalışmada horozun veya tavuğun tenasüh inancı bağlamında olumlu veya olumsuz sayıldığına veya ruhun bu hayvanların donuna girdiğine dair bir bulguya rastlanılmamıştır. Fakat genel itibarıyla alevi toplumunda Allah'a dua edilirken "Esfel kalıpta dünyaya getirme.", "Dağdakilere verme ahırdakilere ver." şeklinde dua edildiği tespit edilmiştir (KK-1, KK-2, KK-7, KK-11, KK-14, KK-15).

1.5. Kabil'e Yol Gösteren Karga

Türk halk inanışlarında baykuş ile birlikte karga da olumsuz hayvanlardan olarak görülür. Karga ölüm ve ölümün habercisi olarak görüldüğü için iyi hayvanlardan sayılmaz (Şahin, 2017: 97). Kanaatimizce karganın ölümle ilişkilendirilmesi Kabil'in Habil'i öldürmesi ile ilgilidir.

Mitik anlatıya göre, Habil ve Kabil kendileri ile farklı batından doğan kişilerle evlendirilmelidir. Fakat Kabil bu yasağı çiğneyerek kendisiyle doğan kızla evlenmek ister. Bu duruma Hz. Âdem karşı çıksa da Kabil çok ısrar eder. Hz. Âdem bir çözüm olarak Habil ile Kabil'in kurban sunmalarını ister. Habil'in kurbanı kabul edildiğinde kıskançlığından dolayı kardeşi Habil'in başını taşla ezerek öldürür. Cesedi

ne yapacağını bilemediği için bir süre sırtında taşır. Bir karganın diğerini öldürdükten sonra onu toprağa gömdüğünü gözler. “Yuh bana bir karga kadar da olamadım.” diyerek kardeşini gömer (KK-4, KK-10, KK-12, KK-15, KK-24). İnanişâ göre, Hz. Âdem’e oğlu Habil’in yerini yine bir karga göstermiştir (KK-8).

Bu anlatılarda görüldüğü üzere, karga ölüm haberini verme veya ölümle ilgili bir durumda yol gösterici olma rolünü üstlenmiştir. Halk inanışlarında da karganın ölüm ile ilişkilendirilmesi bu inanişin kökeninin Habil-Kabil olayına dayandığını göstermektedir.

1.6. Nuh’un Gemisindeki Kırlangıç

Kırlangıç Sümer mitolojisinde ve Türk mitolojisinde gemiden gönderilen kuşlardan birisidir. Uygur Türklerinde kutsanan ve dostluğun, şefkatin sembolü olarak görülen kırlangıcın insanları kazadan beladan koruduğuna inanılır. Bundan dolayı da Uygur Türkleri arasında çatıların, evlerin duvarlarına kırlangıçlar için yuvalar yapıldığı bilinmektedir. Bu kuşun yuva yaptığı yeri bereketlendirdiğine inanılır. Bu yüzden kırlangıcın yakalanması, öldürülmesi ve avlanması yasak kılınmıştır. Kırlangıç yakalayan kişilerin ellerinin taş kesileceğine inanılır (Öger ve Köse, 2014: 55-69).

Kırlangıçla ilgili Alevi mitolojisinde şöyle bir anlatı mevcuttur: Allah, şeytani yaratıktan sonra, kuşları ve öteki hayvanları yaratmış. Sonra balçıktan insanı yaratmıştır. Allah, insanı yarattıktan sonra şeytana demiş ki: “Bu balçıktan yarattığım insandır. İnsana hürmet edeceksin, onu seveceksin, ona biat edeceksin.” Şeytan karşı gelmiş, “Ben neden ona biat edeyim, hürmet edeyim. Ben ondan üstünüm. Benim özümde ateş var, onda balçık. Ben ondan üstünüm.” demiş. Şeytan, Allah’a karşı gelince cennetten kovulmuş. Gel zaman git zaman şeytan yılanı kandırmış. Ona gidip “Ben insanları kandırayım bana tapmasını sağlayım, sen de bana tapmayı sok öldür.” demiş. Kırlangıç bu olanları duymuş, onları izlemiş. Yılan tam bir insan sokacakken dilini ısırılmış, uçup kaçacağı sırada da yılan onun kuyruğunu ısırıp dişi ile ortadan ikiye bölmüş. O gün bu gündür insanlar beni korur diye de kırlangıç evini hep insanların olduğu yere yapmıştır (Türkdoğan, 2019: 53).

Kırlangıçla ilgili diğer anlatı ise daha önceki paragraflarda belirtildiği gibi tufan miti içerisinde yer almaktadır. Anlatıya göre, Hz. Nuh’un gemisi yüzerken geminin içinde bir delik açılır. Bu deliği fareler açar. Yılan deliği kapatabileceğini söyler (KK-15 KK-19). Buna karşılık yeterince et ister. Hz. Nuh, “Deliği kapatırsan şartını yerine

getiririm.” der. Yılan deliği kapatır. Nuh yılanı ne eti istersin diye sorduğunda yılan tam adam eti diyecekken bir kırlangıç gelir, yılanın dilini ısırır ve yılanın dili çatallı olur. Bunun üzerine yılan da kırlangıcın kuyruğunu ısırarak kırlangıcın kuyruğunu çatallı yapar (KK-15, KK-19).

Uygur Türklerinin inancında kırlangıcın koruyucu özelliği ile hem yukarıda alıntılardığımız hem de Nuh Tufanında bahsettiğimiz mitte insanları koruyuculuğu işlevsellik açısından benzerlik göstermektedir. Gemideki deliği kapatan yılan, insan eti yemek istediğini söyleyeceği sırada kırlangıç dilini ısırır ve yılanın dili çatallı olur. Bunun üzerine yılan da kırlangıcın kuyruğunu ısırarak kuyruğunu çatallı yapar. İki anlatıda da anlatının bağlamı farklı olsa da işlev özünü korumuştur.

1.7. Velilerin Donuna Girdiği Güvercin

Sümer mitolojisinde, Türk mitolojisinde, Tevrat'ta ve İslam geleneğinde Nuh Tufanı sonrası gemiden uçurulan kuşlardan en sadık ve temiz olanı güvercindir (Bottéro ve Kramer, 2019: 648-657). Türk mitolojisi anlatısında uçuş görevini alan güvercin büyük bir sadakatle görevini yerine getirir ve yoldaki aldatıcı leşlere konmaz. Leş yememesi sebebiyle diğer kuşlardan ayrılarak ömür boyu kıyamete kadar yavruları ile yaşaması istenir (Öğür ve Köse, 2014: 168).

Alevi geleneğinde güvercin denildiğinde akla ilk olarak Hacı Bektaş Veli'nin güvercin donuna girmesi gelir (Ocak, 2015: 219-220). Fakat bu çalışmada görüldü ki Alevi yazılı kültürünün en mühim eserlerinden olan buyruk metinlerinde Hz. Ali'nin de güvercin donuna girdiğinden bahsedilmektedir. Ayrıca Erdal Gezik'in (2016) Nesim Kılâgöz'den derlediği yaratılış anlatısında Cebrail'in gökte uçuşu güvercine benzetilmiştir. Hz. Âdem'in bedeni yaratılırken yer-gök, su içindedir. Cebrail'in kanadına bir nefes üfürülür ve bir ateş meydana gelir. Bu ateş küle döner, kül suya atılır, su çekilir ve toprak olur. Bu topraktan Âdem'in vücudu meydana getirilir.³ Anlatıda Cebrail'in güvercin hesabına yani güvercin gibi uçtuğu görülmektedir. Cebrail'in haber getirici işlevi ile güvercinin haber götüren/getiren bir kuş olması özdeştir. Belki de güvercinin bu işlevinden dolayı Cebrail'in uçuşu güvercine benzetilmiştir veya tam tersi olarak Cebrail'in haber getirici işlevinden dolayı güvercin Cebrail'e benzetilmiştir. Bu ihtimaller dışında güvercin makul ve temiz bir hayvan olarak

3 Anlatının detayı için bk. GEZİK, Erdal (2016). *Geçmiş ve Tarîh Arasında Alevî Hafızasını Tanımlamak*. İstanbul: İletişim Yayınları. s. 103-107.

görülmesi de bu benzerlik ilişkisine kaynaklık ettiği düşünülebilir. Alevi mitolojisinde güvercinle karşılaşılan ikinci anlatı ise Hz. Ali ile ilgilidir.

Buyruk metninde yer alan anlatı şöyledir: “...Kandil’de Nur’da iken Hz. Şah, Üstad-ı Ezel ve Pîr-ü Mürşid-i Lem Yezel güvercin kılığında uçup cennete göçüp Tuba Ağacı’na konup ve silkinip Âdem sıfatında Tuba Ağacı’nın dibine konup Hakk’ın kudretinden misk-i ezferden bir avuç toprak var idi...” (Yaman, 2013: 171). Bu anlatıda ise Hz. Ali’nin don değiştirerek güvercin kılığına girmesi ve arkasından tekrar insan donuna girerek toprak aldığı görülmektedir. Bu motiflerin Alevi geleneğine yabancı olmadığı bilinmektedir. Nitekim Nesimi Kılâgöz anlatısı ile *Buyruk*’ta yer alan anlatılar arasında uçma, yeryüzünün yaratılması için toprak tedarik etme ve yaratım sürecinin gerçekleşmesi benzerlik göstermektedir.

Alevi mitolojisinde güvercin donuna girmek bilinen bir motiftir. Bu motif dünyanın birçok yerinde anlatılan efsane, masal ve menkıbelerde yer almaktadır. İslamiyet’ten önceki devirlerde bazı Türk topluluklarının kuşları ongun/totem saydıkları bilinmektedir. Ayrıca kuş ruhun simgesi olarak görülmüş bu sebeple Türkçede “uçmak” sözcüğü ölümü ima etmiştir. Kuşlar şamanların suretine büründükleri, yardım aldıkları koruyucu ruh olarak da kabul edilmiştir. Eski Türklerde şaman en çok kaz, karga, baykuş, kuğu kuşlarının suretine girmektedir (Çoruhlu, 2011: 186). Alevi inancı söz konusu olduğunda bu ve benzeri inançların kökeninin tek bir yere dayandırılması mümkün görünmemektedir. Çünkü Alevi inancı mistik yönü ağır basan bir inançtır. Bu sebeple bu inanç içerisindeki her motife tasavvufî bağlamı da düşünülerek yaklaşılması gerekir. Hacı Bektaş’ın güvercin donunda Anadolu’ya gelmesi onun Horasan’dan getirdiği manevi haberin/bilginin, inancın, taşıdığı mesajın saflığına ve temizliğine bir işaret olarak görülebilir. Yine güvercinin temsil ettiği masumluk, saflık, haber getirici gibi özellikleri çeşitli benzetmelere yol açmıştır. İnanç içinde kullanılan her teşbihin kökenini başka kültürlerde aramak veya başka kültürlere dayandırmak yerine sembol olarak kullanılan nesnenin veya varlığın yol dili içinde kazandığı anlama odaklanılmasının işlevsel bir yaklaşım olacağı düşünülmektedir.

Alevi mitolojisinde güvercin, Buyruk metinlerinde düşkünlere verilen cezaların anlatıldığı bölümde de karşımıza çıkmaktadır. Hz. Eyüp’ün eşi Rahime Hatun’un yedi güvercin kurban ettiği şöyle anlatılır: “...Eyüp peygamber iyileştiğinde yüz buğday sapını birleştirerek Rahime Ana’ya vurdu. Bu buğday saplarından taneler dökülerek bin bir buğday çıkmıştır. Rahime Ana yedi güvercin kurban ederek Kırklar nazarına

getirip yemişlerdir.” (Bozkurt, 2020: 149). Güvercinin kurban olduğuna yönelik bu bilgiyi sözlü gelenekte doğrulayacak bir ifadeyle karşılaşılmamıştır.

Mitik anlatılarda, sadakatin, saflığın, masumluğun, haber getirmenin sembolü olarak karşımıza çıkan güvercin Alevi mitolojisinde Cebrail’in benzetildiği, Hz. Ali’nin bizzat donuna girdiği bir hayvan olarak karşımıza çıkmaktadır. Ayrıca Alevilikteki tenasüh inancına göre, ruhun güvercine konması makul olarak kabul görülmüştür. Ayrıca metamorfoz/don değiştirme inancı bağlamında velilerin donuna girdiği bir hayvan olması sebebiyle de güvercine ayrı bir önem atfedildiği görülmektedir (KK-1, KK-2, KK-3, KK-6, KK-24).

1.8. Nurdan Yaratılan At

Göçebe yaşam süren ve bu yaşamın birçok kısmını savaşlarla geçiren Türk milleti için at, büyük önem arz etmektedir. At, bu anlamda göçün ve savaşın taşıyıcı gücü olmuştur. At; Dede Korkut Hikâyeleri, destanlar, masallar, halk hikâyeleri gibi halk edebiyatı türlerinde kahramanların bazen yardımcısı bazen sırdaşı bazen de yol göstericisi olmuştur. Hatta kahramanları kahraman yapan bir yardımcı unsurdur (Ekici, 2025: 213). Kahramanın tamamlayıcı unsuru olan at sahibi ile kurduğu sadakat ilişkisi yönünden de dikkat çekici bir hayvandır. Türklerin atlı göçebe hayatları ve savaşçı özellikleri Türkler için atı diğer hayvanlardan daha üstün kılmıştır. Türk mitolojisindeki inanışa göre atlar, tanrıları görmüş ve onlara yakın olmuş varlıklardır. Onlar kâinatın sırlarına vâkıftır. Aynı zamanda insanlara da yakın durmuş ve onların iyiliğine katkı sağlamıştır (Ekici, 2025: 113). Bununla birlikte şamanist törenlerde at, şamanın gökyüzüne çıktığı bineği olarak ve kurbanlık hayvan olarak önem kazanmıştır. Şamanın at yardımıyla yeraltına ya da öteki dünyaya geçmesi sebebiyle at ölümün de simgesi olmuştur. Kurgan denilen eski Türk mezarlarında atların bulunması, atın öteki dünyada ölüye hizmet etmek üzere gömüldüğünün bir göstergesidir. Ayrıca bu hayvanların çoğunun yas işareti olarak kuyruklarının kesilmiş veya düğümlemiş olduğu tespit edilmiştir. İslamiyet devrinde bazı Türk hükümdarlarının atıyla birlikte ya da sadece atının gömüldüğü de aktarılan bilgiler arasındadır (Çoruhlu, 2011: 173-174). İslamiyet devrinde atın öneminin devam ettiği görülmektedir. Hz. Hızır’ın atı, Hz. Muhammed’in miraca çıkarken bindiği Burak, Hz. Ali’nin Düldül’ü ve birçok efsane ve destan kahramanının atları toplum hafızasında önemli yer tutmuştur.

Alevi mitolojisinde bu dünya yaratılmadan önce altı kere dolmuş boşalmıştır. Şimdiki yaratımdan önce yaratılan varlıklar arasında at kavminin yaratıldığına inanılmaktadır. Bu nedenle tenasüh inancı içinde bir ruhun ata geçmiş olması insana geçişi yaklaştığının bir göstergesi olarak kabul edilmiştir. Bununla birlikte Hz. Hızır'ın boz atı ve Hz. Ali'nin Döldül'ü Alevilerce “nur” olarak görülmektedir.

Hızırname adlı eserde Hızır'ın atının yaratılması özetle şöyle anlatılmaktadır:

...Hazret-i Hızır dört mukarreb meleği kandilden aşağı indirdikten ve onlarla söyleştikten sonra Şab'ın huzuruna varmak için ab-ı hayvân çeşmesine girip yıkanır. Yıkanırken on iki rubu da orada yıkanırken görür. Gizlenir. Bu on iki rubun yanına bir at gelir. Atın gövdesi nurdan şule veriyor. Bunu görünce zayı'-i akl olur. Uykudan uyanır gibi uyandıktan sonra mübarek cemaller gitmiştir. Boz at durmaktadır. Atın başında nurdan bir melek (edyan) durmaktadır. Atı eline alır. Yürü dediğinde o anda bir avaz gelir... Şab atı yanına istedi ve atın üzerine butbe okuyup atı tekbirledi (Altınok, 2007: 560-583).

Anlatıda Hızır'ın atının “boz at” olarak tasvir edildiği görülmektedir. Nitekim Anadolu'da “Boz atlı Hızır” ifadesi Hızır tasvirlerinde kullanılan bir ifadedir. Boz renk gök ile yani tanrısallıkla ilgili bir renktir. Bu sebeple Hızır ve atı tanrısal güçlerle donatılmıştır. İnanca göre, Hızır'ın atı nurdan yaratılmıştır (KK-15, KK-21). Ayrıca anlatıda Hz. Hızır'ın atının yanına gittiği on iki ruh Alevi inancında On İki İmamlar olarak bilinir. Hz. Hızır'ın atın mitik güce sahip olmasının mitik zamanda On İki İmamlar ile olan ilişkisinden ileri geldiği düşünülebilir. Zira herhangi bir nesne veya varlık bağlı olduğu veya ilişkilendirildiği mitik güçten gücünü ve anlamını alır.

İnanca göre, Hz. Ali'nin atı Döldül ve kılıcı Zülfıkar elmadan yaratılmıştır. Döldül'ün tüm atların şefaathisi olduğuna inanılmaktadır (KK-15). Hz. Muhammed'in miraç gecesi bindiği Burak da kanatlı at olarak düşünülmüştür. Kutsal bir yaratımla anlatılan bu varlıklar, kutsalın tezahürünü taşımaktadırlar.

Tenasüh inancı çerçevesinde Aleviler ruhun ata geçmesini kabul edilebilir görmektedirler. Hatta bir ruhun insan bedenine girmesi için önce ata arkasından da koyuna girmesi gerektiğine yönelik inançlar vardır (KK-21, KK-22). Yukarıda da ifade edildiği üzere bu dünyanın altı kere dolup boşaldığına ve son yaratımından önceki dolumda at kavmi diye bir kavmin yaratıldığına ve dünyada hâkim olduğuna inanılmaktadır. Alevilerce at esfel kalıpta bir hayvan olarak görülmemektedir (KK-1, KK-15, KK-13, KK-23, KK-24).

1.9. Hz. İbrahim'in Ateşine Odun Taşıyan Katır

Katır at ile eşiğin birleşmesi sonucu ortaya çıkmış, kendisinden zürriyet gelmeyen bir hayvan olarak bilinir. Katırın bu fizyolojik durumu Hz. İbrahim'in ateşine taşıdığı odun sebebiyledir. Nemrud, Hz. İbrahim'i ateşe atmaya karar verdiğinde at, eşek ve deve İbrahim'in ateşine odun taşımaya yanaşmaz. Fakat katır bu görevi üstlenir. Katır bu görevi üstlendiği için nesli kesik bir hayvan haline gelir (KK-8, KK-12, KK-13, KK-22). Katırın doğurgan olmaması ve at ile eşiğin birleşmesinden hareketle kaynak kişinin getirmiş olduğu yorumda "Helalinden başkasıyla birlikte olan kişilerin nesli katır gibi kesik ve belirsiz olur." (KK-17) ifadeleri aile kurumunun ve eşe verilen ikrarın önemi belirtilmiştir. Hz. İbrahim'le ilgili olan bu inancın diğer bir varyantına göre İmam Zeynel Abidin'in, Mervan tarafından katırlara bağlatıldığına ve bu şekilde şehirde dolaştırılarak şehit ettirildiğine inanılır. Hatta katırlardan başka hiçbir hayvanın ayakları İmam Zeynel bağlandığında yürümez. Bu nedenle eskilerin "Katır kazancı haramdır." dediği tespit edilmiştir (Şişman ve Şahin, 2019: 61).

Katır, tenasüh inancı bağlamında ruhun gireceği esfel kalıplardan birisi olarak görülmektedir. Menkıbeye göre, Amasya'ya sürgün edilen Hamdullah Çelebi'yi yargılayan "kadı"nın ruhu katıra geçmiştir. Katır, Hamdullah Çelebi'yi gördüğünde yerlere yatar ve olduğu yerden hareket etmez. Bunu anlayan Hamdullah Çelebi katıra yanaşıp kulağına "Seni benden başkası tanımıyor, utanma." diyerek katırı kaldırmıştır. Durumu soranlara "Beni yargılayan kadının kendisidir. Benden başka kimsenin tanımadığını söyleyerek kaldırdım." diyerek durumu izah eder. Bu ve benzeri hadiselerden dolayı Alevilerde ruhun katıra geçmesi çok kötü bir durum olarak kabul edilmektedir (KK-1, KK-5, KK-13, KK-19, KK-21, KK-23).

1.10. Hz. İsmail'e İnen Kurban Koyun/Koç

Koyun, koç, keçi gibi küçükbaş hayvanlarla ilgili inanışların sıkça görüldüğü başlıca kaynaklardan biri mitolojik anlatılardır (Kaval, 2025: 72). Bu bağlamda Alevilikte koyun veya koç, Alevi mitolojisinde oldukça derin anlamlarda işlenmiş hayvanların başında gelmektedirler. Alevi inancında bu hayvanların kurbanlık hayvan olarak tığlanmaları sebebiyle tâbi olmuş nefsi temsil ettiğine yönelik bir inanış vardır. Bununla birlikte koyun uysal olması sebebiyle uyumun, düzenin, baş eğmenin, bereketin ve huzurun sembolü olarak görülürken koç gücün, hâkimiyetin, cesaretin sembolü olarak görülmüştür. Hz. İsmail'in ve İbrahim'in göstermiş olduğu cesaret ve bağlılık sonucu gökten koç gönderilmesi, koçun cesaret ve teslimiyet temsili olarak

görülmesinde etkili olduğu ileri sürülebilir. Birçok peygamberin veya velinin koyun çobanı olması da bu hayvanlara verilen önemi etkileyen sebeplerden birisidir.

Alevilere göre, kurbanlık olacak koyunun ve koçun her bir parçası değerlidir. Özellikle musahip erkânı için tığlanan kurbanın kemikleri postunun içine konularak gömülür, kanı toprağa akıtılarak üzeri kapatılır. Kurbanın yüreği, böbreği musahipli kişilere lokma olarak verilir. Hatta derlenen bir bilgiye göre, Hz. Ali kurbanın yürek ve böbrek lokmasından dünyaya gelmiştir. Ebu Talip kesilen bir kurbanın yürek ve böbreğinden lokma yedikten sonra Hz. Ali, Ebu Talip'in beline düşmüştür (KK-15, KK-21, KK-22).

Fütüvvetnâme-i Tarikat adlı eserde Âdem'e üç koyun getirildiği ve âlemdeki tüm koyunların asıllarının bu koyunlar olduğu anlatılmaktadır. Hz. Âdem cennetten sürgün edildiğinde sulak bir yere düşer. Orada çok erkek çocukları olur. Su içmek için kırbaya ihtiyaçları doğduğunda Âdem, Cebrail'e dua ederek "Bize kırba lazım." der. O an Allah'tan şöyle bir nida gelir "Ey Cebrail! Cennette üç koyun vardır, biri kırmızı, biri ak, diğeri ise kara, kırmızısını kes ve derisinden su için kırba yap." der. Bu koyunlardan ak ve kara olan dünyanınıdır. Âlemde olan tüm koyunların aslı bu koyunların aslındandır (Aydınlı, 2011: 213-215).

İnanışa göre, koyun/koç cennetten dünyaya gönderilen hayvan olarak kabul edilir. Hz. İsmail'e inen koç da dört yüz veya dört yüz elli yıl cennet bahçelerinde yayıldıktan sonra Hz. İsmail için yeryüzüne indirilmiştir (KK1, KK-3, KK-1, KK-13, KK-24). Hatta Hz. Zeynep'in Hz. Hüseyin için kestiği koçun da Hz. İsmail'e inen koçun annesinden alınıp cennete beraber götürüldüğüne dair inanç da mevcuttur (KK-4). Ayrıca özellikle görgü cemlerinde cem meydanına serilen seccadenin İsmail'e inen koçun yününden yapıldığına dair bir inanış da mevcuttur.

Alevi inancında bir kişinin ruhu eğer bir hayvana geçmişse bu ruhun insana geçmesi için ata ve koyuna geçmesi gerekir (KK-21). Ruhu esfel kalıpta olan bir kişinin ana rahmine insan olarak düşmesi için kurban olması gerekir. Kul Veli, kurbanın ciğerinden lokma ile dünyaya gelmiştir. Lokmaya müstahak olan kişi tekrar insan bedeninde dünyaya gelir (KK-1). Koyun, koç sıfatını alan kişi insana yaklaşmıştır (KK-1, KK-21, KK-22).

Ayrıca inanışa göre, kurban edilecek koç veya koyun kurban sahibinin nefsini temsil ettiğine inanılır. Kurbanın seçiminde, tekbirlenmesinde veya tığlanma anında

göstermiş olduğu çeşitli işaretler (titreme, işeme, meleme, silkelenme) kurban sahibinin içsel dünyası ile ilişkilendirilmektedir. Kurban sahibinin ruhsal olgunluğu, arınmışlığı tığlayacağı kurban üzerinden ölçülmektedir (Şahin, 2024: 324).

Alevi inancında koyuna/koça verilen önem sadece kurbanlık hayvan olarak görülmesinden ileri gelmemektedir, tenasüh inancı gereği de bu hayvanlara ve hayvanların yüreğine, böbreğine, ciğerine ayrı bir önem atfedilir. Ruhun insan donuna girme sürecinde son aşama olarak koyuna veya koça girmesi gerektiği inancı mevcuttur. Bu nedenle Alevi inancında kurban ve kurban lokması oldukça önemli ve dikkat isteyen bir durum olarak görülmektedir. Kurban tığlayacak veya o kurbanın lokmasını yiyecek kişilerin özellikle toplum tarafından bilinen inançta ve yolda hatta musahibi olan ehil kişiler olmasına özen gösterildiği aktarılmaktadır.

1.11. Ali Sırrı Arı

Arı, Kur'an-ı Kerim'in Nahl suresinin 68 ve 69'uncu (URL-2) ayetlerinde kendisine ilham/vahiy edilmiş bir hayvan olarak karşımıza çıkmaktadır. Arının ve yaptığı balın İslam inancındaki önemine binaen arı İslam medeniyetinde farklı şekillerde ele alınmıştır. Örneğin Suriye Şiiliğinde Hz. Ali'nin aslanların olduğu gibi arıların da şahı olduğuna inanılmakla birlikte arılar Suriye Şiilerinin bazılarına göre melekler bazılarına göre de müminlerdir. Huan adlı uzun bir dinsel şiirde “Gerçek müminler en iyi çiçekten bal yapmasını bilen arılara benzerler.” ifadesi geçmektedir. Bektaşî dervişlerinin dilinde arı dervişî temsil ederken bal ise dervişin ulaşmak istediği Hakk'ı temsil etmektedir (Alkan, 2005: 107) 507 Miraç gecesi yenilen yiyeceklerden birisi baldır. Balın peteği insanın mayasını temsil etmektedir. Bu sebeple Alevi geleneğinde “Kovana kör arı sokma” ifadesi yasak ilişkide bulunulmaması gerektiğini mayanın korunması gerektiğini ifade eder (KK-17).

Alevi geleneğinde “Ali sırrı, arı sırrı” ifadesi Hz. Ali'deki ilim ile arıya vahyedilen sırrın kaynağının birliğini göstermesi açısından önemlidir. Nasıl ki arının yaptığı balda şifa varsa Ali'nin ilminde de cümle insanlara bir şifa olduğuna inanılmaktadır. Arının yaptığı bal, kudret lokmasıdır. Pir Sultan Abdal bir nefesinde “Kudretten verdi balı/ Bahanesi oldu arı/ Şimdi dinle ahu zarı/ Arı inler bal içinde” diyerek balın kudret lokması olduğunu arının ise buna bir vesile olduğunu anlatır. Hz. Ali'ye verilen ilim de kudret ilmidir. Bu bakımdan “Ali sırrı, arı sırrı” olarak görülmüştür. Bal tasavvufi yönünün yanı sıra halk kültüründe yeni evlenen kişilerin birbirlerine karşı iyi davranmaları, güzel sözlü olmaları için yedirilen yiyecektir. Alevi inancında tenasüh

inanışı gereği arı, ruhun girebileceği makul hayvanlardan sayılmaktadır. İyi insanın ruhu arıya geçebilmektedir. Bu sebeple arılara zarar verilmemesi gerektiğine inanılır (KK-13, KK-14, KK-22).

1.12. Hz. Ali'nin Avazı Turna

Alevi inancında güvercinden sonra önemli kuşlardan birisi olarak görülen turna gerek halk inanışlarında gerekse inançla ilgili uygulamalarda görülen bir semboldür. Turnanın gökteki hareketleri semahla ilişkilendirilerek bu hareketler “turnalar semahı” isminde bir semahın doğumunda etkili olmuştur. Şükrü Elçin’e (1997: 63-75) göre, turna kuşu bir totemdir. Eski Türklerle göre turna Gök Tanrı düşüncesi dışında kalan tanrılardan biridir ve bu kuş ruhun sembolüdür. Ayrıca turna, Başkurt Türklerinde selametin yolunu açan ilah olarak kabul edilmektedir. Aynı zamanda turna, Şamanist Türklerin dışı ruhlarından olan Ayzıt gibi tasvir edilmiştir. Yaşar Kalafat’a (2011: 119) göre, leylek ve turna ile ilgili halk inançları daha ziyade müjde, yeni dönem, yuva edinme, eş tutma, birlikte olma ile ilgilidir. Alevi inancına göre turna, Hz. Ali’nin avazını taşıyan bir kuştur (KK-19, KK-13, KK-18, KK-21). Bu durum sahada derlediğimiz dörtlüklerde şöyle geçmektedir.

*Turnaya vermiş sesini
Aşklar tutsun yasını
Hem önünce devesini
Yeden Murtaza Ali'dir* (KK-7).

Bu dörtlüğün dışında diğer bir dörtlükte de turna ve Hz. Ali ilişkisi şöyle geçmektedir:

*Hazreti Şah'ın avazı
Turna derler bir kuştadır
Bakışı aslanda kaldı
Döğüşü dahi koçtadır* (KK-7).

Hz. Ali’nin birtakım özelliklerinin çeşitli hayvanlarda olduğuna dair inancın olduğu dörtlüklerde görülmektedir. Buna göre Hz. Ali’nin sesi turnada, bakışı aslanda, döğüşü yani kuvveti ise koçtadır. Bu üç hayvan Alevi inancında Hz. Ali ile ilişkilendirilmesinden dolayı sevilen hayvanlardır. Muhammed Faruk Ekici’nin aktardığı bilgilere göre, turna attığı naralarla ünlüdür. Turnalar güneye göç ettiğinde Aleviler, onun Kerbela’ya gittiğini kabul etmektedir. Çünkü turnalar elim Kerbela

olayından sonra şehitlerin üzerinde onları tavaf etmiştir. Bu yönleriyle turna, Alevi inancında önemli bir yer edinmiştir. Bunu, inancın kutsal şüurleri olan nefeslerde de görmek mümkündür. (Ekici, 2025: 140).

1.13. Yasaklı Hayvan Tavşan

Alevi Sünni ayırımına dikkat çekilmek istenildiğinde bu ayırımlardan birisini şüphesiz tavşan etinin yenilip yenilmemesi oluşturmaktadır. Alevilerce etinin yenilmesi doğru olmayan tavşan⁴, eski Türk inançlarında tabu hayvan olarak kabul edilmiştir. Ayrıca Türklere ait olduğu düşünülen 12 hayvanlı takvimin dördüncü yılına isim olarak verilmiştir. Ergun’a (2011: 283) göre, tavşana dair inançların kökeni mitolojiktir. Tavşanın küçük çocuklara veya kadınlara yönelik sevgi ifadesi olarak “tavşanım” şeklinde kullanılması ve “Çalı dibinde mum yanar.” bilmecesindeki gibi ışıkla sembolize edilmesi bu mitolojik kökenin delillerini oluşturduğu düşünülmektedir. Tavşanın eski bir Türk tözü olduğunu ifade eden Eröz (2014: 451-452), totemde sevilen, sayılan yanlara karşılık, nefret edilen yanlar da olduğunu belirterek tavşan için zamanla ikinci tarafın ağır bastığını kaydetmektedir. Tatar ve Teleüt köylerinde tavşanın totem kabul edildiği, her evin yanında tavşan derisi gerilmek suretiyle dikilmiş bulunan kayın ağaçların varlığı aktarılan bilgiler arasındadır. Şaman davulunun üzerinde töz kabul edilen tavşanın resminin bulunduğu, tavşanın avlanması ancak sembolik olarak altıncı gök katında yani Ay’da gerçekleşeceğine inanıldığı da tavşanla ilgili vurgulanan bilgiler arasındadır. Çoruhlu’ya (2011: 190-191) göre ise tavşan, Türk kültüründe veya mitolojisinde fazla yer tutmayan hayvanlardan biridir. Erken devirlerde beyaz renginden dolayı beyaz tavşanın göğe ait, siyah tavşanın ise yer unsuruna ait sayıldığı belirtilmektedir. Buna rağmen Şamanist Türk topluluklarında tavşanın bir töz olarak kabul edildiğini ifade eden Çoruhlu, tavşanın şamanın yardımcı ruhlarından biri olduğunu bu sebeple şaman davulunun bazen tavşan derisiyle kaplandığını kaydeder. Tavşan, Göktürk devrinde av hayvanı olarak kabul edildiği için bereketin sembolü olarak sayılmıştır. Budist mitolojide tavşanın Buda ya da Budist ilahlarla ilgili olduğu düşünülmüştür.

4 Alevi inancında tavşanla ilgili geniş bilgi için bk. ERGUN, Pervin (2011). “Alevilik-Bektaşilikteki Tavşan İnancının Mitolojik Kökleri Üzerine”. *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli araştırma Dergisi*. (60). 281-312.; YEŞİLDAL, Ünal Yılmaz (2020). “Alevi-Bektaşî Geleneğinde Tavşanla İlgili İnanç ve Uygulamalar”. *Jass Studies- The Journal of Academic Social Science Studies*. 13 (79). 169-181.

İslamiyet'ten sonraki Türk tasavvurlarında tavşan bolluk, kurnazlık ve iyi şansın simgesi olarak görülmenin yanı sıra bazen de korkaklık simgesi olarak da görülmüştür. Orta Çağ Türk-İslam dünyasında bu hayvan özellikle Alevi-Türkler tarafından uğursuz bir hayvan olarak kabul edilmiştir. Bundan dolayıdır ki tavşan günümüzde minyatürlerde olumsuz anlamda tasvir edilmektedir (Çoruhlu, 2011: 191). Ermenilerin, Süryanilerin ve Şiilerin tavşan eti yemediği bilinmektedir. İran Şiiliğinde tavşan kirli kabul edilen hayvanlar arasındadır. Ayrıca tavşan Yahudi inancında da yasaklanmıştır. Tevrat'ta tavşan çatal tırnaklı olmadığı için yenilmesi yasaklanan ve kirli kabul edilen hayvanlardandır (URL-1: Yasa'nın Tekrarı 14: 3).

Eski Türk inancına göre, göğün dokuzuncu katında olduğuna inanılan Tanrı Ülgen, çeşitli ruhları çeşitli vazifelerle görevlendirmiştir. Bu ruhlar Umay, YajılKan, Bulut-Kan, Dyaik, Ayısıt, Ot Ene ve Ermen Kan'dır. Bu ruhların zaman zaman tavşan kılığına girdikleri tavşanın kendisi, burnu, pençesi, postu, kulağı, göğüs kafesi kemigi, kuyruğu ile temsil edildikleri görülmektedir. Bu ruhlar ayrıca kadın, doğurganlık, bereket ve aile fetişi olarak da algılanmışlardır (Ergun, 2011: 291).

Alevi inancında, tavşan inancının köklerinin nereye dayandığı konusunda tek bir görüş sarf etmenin doğru ve isabetli olmayacağı kanısındayız. Türklerin birçok uygarlıkla ve kültürle iç içe girdiği göz önüne alındığında Alevi toplumunda tavşana dair gösterilen olumsuz tavrın Yahudilikten, eski Türk inanışlarından, İslami gelenekten ve İslam'ın farklı bir mezhebi olan Şiilikten etkilendiğini göstermektedir. Bununla birlikte tenasüh ve metamorfoz inancının da tavşanın yenmemesinde önemli bir etken olduğu görülmektedir. Nitekim tavşan etinin yenilmemesine yönelik getirilen açıklamalar içerisinde İslam geleneğinde geviş getirmeyen hayvanların ve kanın yenmesinin yasaklanması Alevilerce de ileri sürülen bir açıklama olduğu bilinmektedir. Tevrat'ta tavşanın mekruh sayılması, Şiilikte kirli hayvanlardan sayılması tavşan etinin yenilmemesi yönündeki görüşü destekler niteliktedir. Ayrıca diğer açıklamalara göre, Hazreti Hüseyin'i şehit eden Yezit'in sorgu gününde tekrar dirildiğinde tavşan suretine bürüneceği ve Yezit'in ruhunun tavşanın vücuduna girmiş olduğu inancı, Hz. Muhammed'in hayız gördüğü için tavşan eti yemediğine dair olan inanç, Hızır'ın kimi zaman tavşan donuna girerek insanlara yardım ettiği inancı, kadın kılığına girmiş olan Halife Ömer'in yeniden erkek donuna girdiği zaman, tavşanlardan olan iki çocuğu dünyaya getirdiğine yönelik inanç, İmam Rıza'nın tavşanın haram olduğunu söylediğine dair inançlar Aleviler arasında tavşan etinin yenilmemesine yönelik ileri sürdükleri açıklamalardır (Ergun, 2011: 286-287).

Tavşana ve tavşanın etinin yenilmemesine dair getirilen açıklamalara bakıldığında güçlü bir tenasüh ve metamorfoz inancının olduğu görülmektedir. Bununla birlikte tavşanın Yezit, Halife Ömer, Halife Osman gibi İslam dönemi şahsiyetleri ile ilişkilendirilmesi tavşanın iktidar ve mezhep tartışmalarının da olayın içerisine dâhil edildiği görülmektedir. Aleviliğin İslam tarihi yorumuna göre Hz. Ali'nin hakkının yendiğine dair inançtan dolayı ilk üç halifeye sıcak bakılmaması, bu kişilerin tavşanla ilişkilendirilmesine sebep vermiştir.

Alevi inancında tavşana karşı oluşan inançların temeline bakıldığında hem siyasi hem kültürel hem de dinsel birçok faktörün olduğu görülmektedir. Tarafımızdan tavşanla ilgili tespit edilen inançlar da yukarıda aktarılan inançlarla paraleldir. Fakat Piri Er'in derlemiş olduğu *Güruh-ı Naci*⁵ anlatısında Havva'nın küpünden tavşan çıktığından bahsedilmektedir. Alevi mitolojisi bağlamında tavşan etinin yenilmeme sebeplerinden biri olarak da bu mitik anlatı gösterilebilir. Bunun dışında çalışma sahası içinde genellikle tavşanın hayız gördüğü, vücudunun çoğunun kan olduğu, kulağının kedi ve eşek kulağına benzediği (KK-1, KK-4) veya tırnaklarının kedi tırnağına benzediği (KK-12), ayaklarının köpeğe, burnunu fareye, kuyruğunun domuza benzediği için yenilmediği aktarılmıştır (KK-8, KK-11, KK-18, KK-23, KK-24). Bir anlatıya göre de Harun Reşit kardeşi Behlül-i Dâna tarafından kadına çevrilir. Harun Reşit evlenir ve üç kızı olur. O kızlar daha sonra tavşana döner (KK-15).

Tavşanla ilgili bir diğer anlatı ise şöyledir:

Hız. Muhammed'le Hız. Ali ceme girerken Hız. Muhammed Muaviye'ye de ceme girmesini söyler. Hız. Ali "Muaviye cemi ne bilsin!" der ama Muaviye ceme girer. Hız. Ali'nin arkasında Muaviye'nin karısı oturmaktadır. Karısını Hız. Ali'nin arkasında gören Muaviye kıskanır. Cemi bırakarak evine gider; bakar ki karısı evde oturmaktadır. Karısına "Sen cemde değil miydin?" diye sorar. Karısı "Yok, ben evdeydim." der. Muaviye "Ben seni Ebu Talib'in oğlu Ali'nin arkasında gördüm." der. Kadın "Yok, ben evdeydim." diye karşılık verir. Yaşanılanlar üç kez aynı şekilde tekrarlanır. Üçüncü kez Muaviye tekrar ceme gider. Hız. Ali bıyığının altından gülererek "Sen buraya sığamazsın Muaviye, git." der. Muaviye'nin cemde karnı şişer ve ağzından tavşan çıkar. Bu nedenle tavşan eti haramdır, yenmez (Okan, 2014: 167) Şah Hatai'ye ait olduğu iddia edilen bir deyişte tavşanla ilgili inanç şu şekilde dile getirilmiştir:

5 Detaylı bilgi için bk. ER, Piri (2006). *Direnen Kültür Anadolu Aleviliği*. İstanbul: Detay Yayıncılık. s.7-10.

*Ernebin etinden sual edersen
Ezel üstadımız erneb yemedi
Hakikat yoluna doğru gidersen
Hakikat kulları erneb yemedi*

*Hakka eşektir anası atası
Henüz kandadır ötesi berisi
Yiyenlerin kabul olmaz duası
Evliyalar da erneb yemedi*

*Musa peygamberin elinde asa
Yiyenlerin iman olmaz hususa
Yahudi'ye helal demedi Musa
Yahudiler bile erneb yemedi* (Selçuk, 2004: 253'ten akt. Üçer, 2016: 387).

Deyişte tavşanın yenmemesinin sebebi ile ilgili en önemli unsur eşeğe benzemesi, kandan oluşması ve Yahudilere haram kılınmasıdır. Tavşanın Yahudilik inancında yasak kılınmasının dışındaki inanışlar Alevi sözlü geleneğinde de sayılan unsurlar arasındadır. Alevi inancında tavşan eti yenilmeyen ve olumlu bakılmayan hayvanların başında gelir. Alevilerin tavşana dair geliştirdikleri olumsuz tavrın Yahudilik, eski Türk inanışları İslamiyet ve İslam mezhebi olan Şiilikten etkilendiğini ileri sürebilir. Hatta İslam tarihinde iktidar çatışmalarının ortasında bulunan kişilerin tavşanla ilişkilendirilmesi, tavşana geliştirilen bakışın farklı bir boyutunu göstermektedir. Fakat tavşanın üzerinden bu olumsuz etki kaldırıldığında eski Türk mitolojisine kadar dayanan mitolojik bir köken görülecektir. Aleviler için oldukça önemli olan Hızır'ın tavşan donuna girdiğine yönelik aktarılan bilgilerde de olduğu gibi Türk mitolojisinde tavşan donuna giren ruhlarla tavşan donuna giren Hızır arasında bir benzerlik görülmektedir. O halde Alevi inancında tavşana yönelik yaklaşımın katmanlı bir yapı sergilediği bu yapıda tenasüh ve metamorfoz inancının önemli bir yer oynadığı ifade edilebilir. Zira Alevi inancında bir ruhun tavşan donunda dünyaya gelmesi esfel kalıp olarak görülmektedir (KK-1, KK-2, KK-3, KK-13, KK-14, KK-15, KK-20, KK-24).

1.14. Hızır'ın Bedduasını Alan Ayı

İnanışa göre, ayı insandan dönmüş bir hayvandır. Bu sebeple ayının bazı hareketlerini insana benzediğine inanılır. Günümüzde hakaret olarak kullanılan ayı kelimesi, aynı zamanda gücün de simgesi halindedir. Eski Türklerde bir töz sayılan

ay, Orta ve İç Asya'daki bazı Türk topluluklarında hala töz olarak kabul edilmektedir. Örneğin Başkurtlar gibi bazı Türk toplulukları aydan türediklerine inanmaktadırlar. Yakutların ayının kafatası üzerine ant içtikleri, ayı elbiselerinin şamanlar arasında makbul sayıldığı da ayı ile ilgili aktarılan bilgiler arasında yer almaktadır (Çoruhlu, 2011: 172-173).

Anlatıya göre, ayı çobanlık yapan bir insanmış. İnsanlar benden yün isterler diye koyunların yününe bürünüp saklanırmış. Bir gün Hz. Hızır insan kılığında bu kişiden yün istemiş. Fakat çoban Hızır'ı duymazlıktan gelmiş. Hızır o zaman çobana "Ayı suretine gir de kendi kendine homurdanarak gez." diyerek beddua etmiş. O günden bugüne kadar ayı homurdanarak gezmektedir (KK-9, KK-21).

Bu anlatıda görüldüğü üzere ayı homurdanma özelliğini Hızır'a karşı olumsuz bir davranıştan dolayı sonradan kazanmıştır. Bu anlatının içerisinde inanlara ihtiyaç sahibinin görmezden gelinmemesine yönelik bir öğüt verildiği açıktır. Bu anlatıda mitik veya efsanevi anlatıların eğitici işlevinin öne çıkarıldığı görülmektedir.

1.15. Hz. Muhammed'in Önüne Yatan Aslan

Alevi inancında aslan Hz. Ali'nin velayetini veya gücünü temsil eden bir hayvan olarak kabul edilmektedir. Gerek Kırklar anlatısında gerekse Hz. Ali ile Selman arasında yaşandığına inanılan bir olayda Hz. Ali aslan donuna girerek görünmüştür. Dest-i Erzene gölünde yıkanan Selman elbiselerinin üzerine bir aslan yattığını görür ve atlı bir kişi gelerek onu kurtarır. Bugünün nişanı olarak Selman atlı kişiye bir nergis sunar. Hem aslan olarak yatan hem de atlı olarak gelen kişi Hz. Ali'dir (KK-1, KK-8, KK- 13, KK-21, KK-22).

Kırklar anlatısında da miraç gecesı göğün yedinci katında Hz. Muhammed'in karşısına çıkan aslan, Hz. Muhammed'in parmağındaki nübüvvet yüzüğünü vermesiyle sakinleşir. Bu durumun nübüvvetten sonra velayetin Hz. Ali'de olacağını bir göstergesidir. Bu sebeple Alevi mitolojisinde ve menkıbelerinde karşılaşılan aslan velayet sembolü olarak görülür. Alevi ve Bektaşî geleneğine ait menkıbelerde aslana binen evliya o devirdeki velayet sahibi olarak görülmektedir (Akın, 2020a: 217-218).

Piri Er'in derlediği Güruh-ı Naci anlatısında ise aslan Âdem ile Havva'ya çiftleşmeyi öğreten hayvan olarak görülmektedir. Türk sanatında görülen aslan figürlerinin daha çok Budizm ile birlikte görüldüğünü aktaran Çoruhlu, Altaylarda Pazırık kurganlarından çıkarılan eserler üzerinde de aslan figürlerinin olduğunu

belirtir. Hsiung-nu kavimlerinde aslanın taht simgesi olarak görüldüğü bilinmektedir. Bununla birlikte aslan zaferin, iynin kötüyü yenmesi, kuvvet ve kudret simgesi olarak görülmektedir. Aslanın postunun ve yelesinin yiğitlik simgesi olması sebebi ile Türklerde uzun saçın yaygın olması arasında da simgesel bir ilişki vardır (2011: 169). Budist mitoloji ve sanatında aslanın bazen bir tanrı simgesi bazen de hükümdarın kendisi ya da oturduğu tahtın simgesi olmuştur. İslamiyet'ten sonraki Türk sanatında aslan simgeçiliğinin İslamiyet'ten önceki aslan inancının izini taşıdığını ifade eden Çoruhlu, eski fikirlerin bazı yeni fikirlerle İslam'la bağdaştırıldığını belirtmektedir (2011: 170). Alevi mitolojisinde aslan, gücün, kudretin, üremenin ve nübüvvetten sonra velayetin temsili olarak görülmüştür. Bu sebeple Hz. Ali, Allah'ın aslanı lakabı ile anılmıştır. Tenasüh inancı bağlamında kişinin ruhunun aslana geçtiğine dair bir bilgi veya inanış derlenememiştir. Bu durumun sebepleri arasında aslanın Hz. Ali ile ilişkilendirilmesi onun girdiği don olarak kabul edilmesinin yattığı düşünülebilir. Ayrıca diğer bir sebep ise yaşanan coğrafi çevrede aslanlarla karşılaşılması gösterilebilir.

1.16. Hz. Muhammed ve Hz. Ali'den Dua Alan Kedi

Kedi ile ilgili derlenen anlatılarda Hz. Muhammed ve Hz. Ali'nin kediye dua etmelerine rastlanılmaktadır. Bu edilen dualar neticesinde kedi sırtı yere gelmeyen bir hayvan formuna dönüşmüştür. İnanca göre, kedi Hz. Peygamberden dua almıştır. Hz. Muhammed bir gün, bir yere misafırlığe gittiğinde önüne kedi eti koymuşlar. Hz. Muhammed etin kedi eti olduğunu anlamış ve kediye dua ederek canlandırmıştır. Kediye “Sırtın yere gelmesin, kimse seni kesip yemesin.” diyerek dua etmiştir. Bu sebeple kediler düştüklerinde sırt üstü düşmezler (KK-9, KK-21). Alevi geleneğinde kedi öldüren kişinin yedi değirmene elek asması gerektiğine inanılır. Bu işlem şöyle gerçekleşmektedir: İlk değirmene bir, ikinciye iki, üçüncüye üç, dördüncüye dört, beşinciye beş, altıncıya altı, yedinciye yedi adet olmak üzere elek asmalıdır (Şahin, 2017: 137). Kedi ile ilgili derlenen diğer bir anlatı da ise Hz. Ali kediye dua etmiştir. Bu dua neticesinde kedinin sırtının yere gelmediğine inanılır. Bir gün, bir ormanda yangın çıkmış. Hz. Ali de oradan geçerken yılanın zor durumda olduğunu görmüş ve yılanı boynuna dolayarak yangından kurtarmış. Fakat daha sonra yılan, Hz. Ali'nin boynundan inmek istememiş. Bunun üzerine Hz. Ali “Üç mahlûka soralım kim haklı ise onun dediği olsun.” demiş. İlk olarak bir eşeğe denk gelmişler. Durumu anlatmışlar. Eşek yılanı “Sen haklısın, insanoğlu vefasızdır, ben yıllardır hizmetlerinde bulundum, yaşlanınca beni kapı önüne koydular, sakın inme.” demiş. İkinci olarak köpeğe denk

gelmişler. Köpek de “Sen haklısın, ben yıllardır insanoğlunun kapısını bekledim, yaşlanınca beni azıttılar.” demiş. Üçüncü olarak bir kediye rast gelmişler. Kedi yılanı “Sana, haklısın derim ama bir şartım var.” demiş ve şartını anlatmış. “Dişlerim çok ağrıyor, hekime gittim, bir yılan dilini değdirirse geçer, dedi.” demiş. Yılan kedinin dişine dilini değdirmek için başını ağzına soktuğunda kedi yılanı ısırarak ve Hz. Ali’yi kurtarmış. Bunun üzerine Hz. Ali yılanı “Sırtın yere gelmesin.” diye dua etmiş. Bu sebeple kedilerin sırtı yere gelmez (KK-20). Kediler genel olarak nankör hayvan olarak görülmelerinin yanı sıra öldürülmeleri kesinlikle yasaklanmış varlıklardır. Kedinin neden sırtının yere gelmediğine yönelik etiyolojik anlatılar Hz. Muhammed ve Hz. Ali ile ilişkilendirilmiştir.

1.17. Kıyamete Kalan Bozkurt/Kurt

Kurt, Türklerin mitolojilerinde, efsanelerinde, destanlarında çeşitli özellikleriyle öne çıkan kutsal bir hayvandır. Kurt, proto-Türk topluluklarında bir totem olarak kabul edilirken Hun devrinde ve Göktürk devrinde ata kültürünün bir parçası olarak ve bununla birlikte kutsal bir sembol haline gelmiştir (Çoruhlu, 2011: 166; Ögel, 2014: 45). Türklerin türeyiş mitlerinde bozkurttan türeyen kahramanların varlığı malumdur. Bu anlamda kurt bir totem olarak görülürken Oğuz Kağan Destanı’nda hükümdara yol gösteren kutsal bir hayvan olarak ortaya çıkmaktadır. Bu durum Başkurtların destanlarında da görülen bir motiftir. Kurt, Türk astrolojisinde gök ile ilişkilendirilmiştir. Türklerin yıldızlarla ilgili inançlarında göklerde kurtların atları kovaladığı görülmektedir. İnanışa göre, Küçük Ayı burcu bir arabayı çeken iki at olarak tasavvur edilirken Büyük Ayı burcu ise yedi kurt olarak tasvir edilmiştir. Eski Türk mitolojisine göre bu kurtlar, Küçük Ayı burcunun iki kısırağını sürekli kovalar ve onları tutmazlardı. Zaten tutsalar kozmos kaosa dönüşecek ve kıyamet kopacaktı. Yakut Türklerinde de “Ay tutulması” ile ilgili inançlarda kurt ve ayı gibi hayvanlar ön plana çıkmaktadır. Ay dolunay halindeyken kurtların ve ayıların Ay’a hücum edip yedikleri fakat tanrının Ay’ı yeniden dirilttiğine inanılmıştır (Ögel, 2014: 55-56).

Kurdun türeme, soyu yok olmaktan kurtarma ve kılavuzluk etme gibi işlevleri Türklerin mitolojilerinde ve destanlarında görülmektedir. Bu işlevlerden hareketle kurdun tanrısal bir güce sahip olduğu anlaşılmaktadır. Zira kurdun “Bozkurt” olarak adlandırılması da bu tanrısallığın göstergelerinden biridir. Eski Türklerde “boz” ve “gök” renkleri tanrısallık nitelemesi olarak kullanılmıştır. Bu bağlamda kutsal olan kurt “Gökkurt veya Bozkurt’tur. Namık Aslan’a (2010: 74-75) göre Allah’ın Hz. Musa’ya kutsal Tuva’da tecelli etmesi ile Bozkurt’a tecelli etmesi arasında bir

farklılık yoktur. Buradan hareketle “Bozkurt’un Tanrı’nın tecelli ettiği bir varlık olarak tasavvur edilmesi, Türk düşüncesinin Tanrı tasavvuruyla yakından ilişkilidir. Daha açık bir ifadeyle kurt, Tanrı’nın yeryüzüne inme ihtiyacı duyduğunda suretini tercih ettiği varlıklardan biri olmuştur. Nasıl ki Tuva’da Allah’ın tecelli ettiği çalı Tanrı sayılmıyorsa Türk düşüncesinde de kurt Tanrı olarak tasavvur edilmemiştir.

Alevi mitolojisinde ise kurt meleklerin şekline girdikleri bir varlık olarak karşımıza çıkmakla birlikte eskatolojik anlatılarda da karşımıza çıkan bir varlıktır. İnaniş’a göre, “Bozkurt” kıyamete kadar hayatta kalacaktır. Anadolu’da bugün hala yaşayan “kurtla kıyamete kalmak” deyimini özellikle yeni gelinler tarafından yaşlı kaynanalarına “Ölmedi gitti, kurtla kıyamete mi kalacak ne?” şeklinde ilenmek amacıyla söylenen bir ifadedir (Oğuz, 2009: 53). Öcal Oğuz’un (2009: 54) Yozgat’ın Sarıkaya ilçesinin Pınarkaya köyünden derlediği kıyamet anlatısında kıyamet kopunca geriye sadece acuze bir yaşlı kadın kalacağı onu da bir kurt yiyeceği belirtilmiştir. Yine Oğuz tarafından, Azerbaycan’da da kurt ile kıyamet ilişkisi bağlamında şöyle bir anlatı olduğu aktarılmaktadır. Kıyamet koptuğunda kuvvetli bir rüzgâr başlayacağı, bu rüzgârın bütün canlıları yok edeceği fakat Bozkurt’un bu rüzgâra direnerek kıyametin sonuna kadar ayakta kalacağı inanışı olduğu aktarılmaktadır. Gülcan Kızılören’in (2020: 819) İran’ın Halhal şehrinden derlediği anlatılarda da kurt ve kıyamet ilişkisine dair anlatılar tespit edilmiştir. Bu anlatılara göre de Allah’ın yarattığı herkes ölür fakat yaşlı bir kadın hayatta kalır. Bu kadın ile bir kurt güreşirler. Eğer yaşlı kadın yenerse dünya yine var olacak, herkes dirilecektir. Eğer kurt kadını yenerse hiçbir şey kalmayacaktır.

Alevi mitolojisinde “Kurtla kıyamete kalmak” deyimini Kul Himmet’e ait olan bir şiirde kendisini göstermektedir. Bu ifade sözlü gelenekte de zikredilen bir deyim olarak kullanılmaktadır. Fakat sözlü gelenekte bu sözün kökenine dair veya kıyamet anlatılarında kurda dair kullanılan deyimden başka özgün bir anlatı tespit edilememiştir. Tespit edilen anlatı Kitab-ı Cabbar Kulu kaynaklı anlatıdan ibarettir. Kaynak kişilerden derlediğimiz Kul Himmet’in şiirinde “Bozkurt ile kıyamete kalmak” deyimini şöyle geçmektedir: “Ali bindi Döldül ata/Âşık dayanır fırkate/ Bozkurt ile kıyamete/Kalan dünya değil misin?” (KK-7, KK-19) Şiir genel olarak dünyanın geçiciliğini anlatmaktadır. Bu sebeple her dörtlüğün sonunda dünyaya sitem belirten ifadeler yer almaktadır.

Yakut Türklerinin Küçük Ayı burcu ile Büyük Ayı burcu arasındaki mücadeleyi anımsatan yukarıda aktardığımız anlatılara benzer bir anlatım da Alevi yazılı geleneğinde mevcuttur. Bu anlatı özetle şöyledir:

Hız. Muhammed ile Hız. Ali kıyamet üzerine konuşurlarken Hız. Muhammed Hız. Ali'ye iki tane yeşil zincir verir ve bir ucundan tutup Hız. Ali'ye seyahat etmesini söyler. Seyahat edip döndükten sonra Hız. Muhammed, Hız. Ali'ye neler gördüğünü sorar ve Hız. Ali dört şey gördüğünü anlatır. Hız. Ali'nin gördüğü dört şeyden birisi "Elif be" yazılı bir tahtadır. "Y" harfinin üzerine beyaz saçlı bir kadın oturmaktadır. Bu yaşlı kadın kendisinin dünya olduğunu söyler. İkinci olarak Azrail'i elinde bir kâğıt tutarak görür. Bu kâğıtta yedi liste vardır. Bu listelerin sadece biri tamamlanmamıştır. Bunun üzerine Hız. Ali yerin yedi kat altına iner. Sarı öküzün olduğu yere ulaşır. Öküzün ayağının altındaki taşı, rüzgârı, balığı ve denizi de geçer. Taştan aşağı doğru on bir tane perde geçer. Sonra dikkatini çeken bir olaya rastlar. O perdede sadece baş kısmı siyah olan beyaz bir kurt görür. O kurdun ağzında beyaz bir kıl vardır. O kılı ağzında geveleyip durur. O kılın ucunun nereye uzandığı bilinmez. Kıl değirmen baltacığının deliğinden geçmiştir. Hız. Muhammed o baltacığının ve kılın ne olduğunu şöyle açıklar: Baltacık dünyanın temelidir. Kıl ise dünyanın köküdür. Kurt kılı gevip bitirdiğinde kıyamet kopacaktır. Anlatının devamında kurdun gevdiği kıldan başka yirmi sekiz kıl daha yaratıldığı aktarılmaktadır. Bu yirmi sekiz harf Arap alfabesini oluşturan harflere karşılık gelmektedir. Bu kıllar başlangıçta bütün olarak yaratılmıştır ve kurda geçimlik olarak verilmiştir. Fakat kurt birini gevince dünyanın başına ak düşmüştür. Kurt her harfi temsil eden kılı gevmeye başlayınca dünyayı temsil eden kadın bir harfin noktası üzerine oturmaya başlamıştır. Kurt son harfi kestiğinde dünyanın da kurdun da görevi bitecektir (Eğri, 2007: 411-460).

Gerek Kul Himmet'in şiirinde gerekse Kitab-ı Cabbar kulunda ön plana çıkan, dünya ve kurt motifi Alevi mitolojik geleneğinde eskatolojiyi içermesi bakımından dikkat çekicidir. Yukarıda Oğuz'dan ve Kızılören'den (2009: 55) aktarılan anlatılarla *Kitab-ı Cabbar Kulu* adlı eserde yer alan anlatı arasında dünyanın yaşlı kadın şeklinde betimlenmesi, kurdun yer alması, kurt ile dünyanın mücadelesi, bu mücadelede kurdun kıyametin sonunu temsil etmesi ve kıyameti başlatacak faaliyette bulunması ortak noktalardır. Tarafımızca aktarılan anlatıda sembolik anlatının ve tasavvufi düşüncenin izleri çok baskındır. Tasavvuf geleneğinde dünyanın aldatıcı olarak görülmesi, yaşlı bir kadınla temsil edilerek üretkenliğinin ve doğurganlığının olmaması sebebiyle

insana bir fayda sağlamayacağı vurgulanmaktadır. Ayrıca kadının yaşlı olması dünyada canlı yaşamın üremeyeceği anlamını da beraberinde taşımaktadır. Oğuz'a göre de anlatılarda kurdun ve yaşlı kadının seçilmesi tesadüf değildir. Mit kahramanlarının üreme ve çoğalma nitelikleri ortadan kalkmış varlıklardan seçilmiş olması anlatının kıyamet anlatısı olduğunu vurgulamak içindir. Aktarılan anlatıda yirmi sekiz harfi temsilen yirmi sekiz kılın yaratılması ve buna ek olarak yirmi dokuzuncu kılın yaratılması kıyamet ilminin veya bilgisinin sadece Allah'a ait olduğu, yazılı hiçbir ilimde bulunmadığını vurgulamaktadır. Kurdun dünyanın kökünü temsil eden ve aynı zamanda ilmi temsil eden harfleri yemesi kıyametin bütün ilimlerin kullanılmasından sonra ortaya çıkacağını da ifade etmektedir.

Anlatı her ne kadar tasavvufi anlamlar taşısa da anlatının arka planında yatan mitik köken kendisini göstermektedir. Tanrının tecellisi olarak işlev gören, kahramana yol gösteren, Dede Korkut'un ifadesiyle yüzü mübarek olan kurt, insanlara dünyaya güvenmemeleri gerektiğini göstermektedir. Kurdun yirmi sekiz harfi temsil eden kılın dışında yirmi dokuzuncu harfi temsil eden kılı da kesmesi ilahi kudret tarafından verilmiş görevi gereğidir. Tanrı'dan aldığı görevle kıyameti getirecek olan kurt, dünyanın üzerinde duran tüm ilmi yok edecektir. Burada kurdun işlevinin dünyanın üzerinde duran harfleri yemesi, ilmi yok etmesi gibi algılanabilir. Fakat burada asıl vurgulanmak istenen yukarıda da ifade edildiği gibi kıyamet bilgisinin kimse tarafından bilinmeyeceğidir. Eski Türk inanışlarındakine benzer bir şekilde kurda ilahi bir vasıf verildiği görülmektedir. Bu anlatının mitik kökeni eski Türk mitolojisine kadar uzanan bir kökeni ihtiva etmektedir.

Kurdun kutsal olanın tecelli ettiğine yönelik inanışlar Alevi mitolojisinde kendisini göstermektedir. İsmail'e inen koçu dört melek kurt donunda gelerek Hz. Şuayib'in koyunlarını güden Hz. Musa'dan almaktadır (KK-1, KK-2, KK-3, KK-8, KK-12). Elbette burada kurt-koyun zıtlığı üzerinden bir sembolik dil kullanıldığı açıktır. Fakat bu sembolik dilin kullanımına olanak sağlayan fikrin, kurdun kutsal olanın tecellisi olarak görülebileceği inanışıyla ilgili olduğu açıktır. Kurdun kıyameti getirecek dünyanın kökünü temsil eden kılı kesmesi de Tanrı tarafından verilmiş bir kutsal görevdir. Kutsaldan aldığı görevle dünyanın üzerinde durduğu harfleri kesen kurt, tüm ilimlerin yok olacağını ve bu şekilde kıyametin kopacağını temsili olarak göstermektedir.

Sonuç

Yazılı kültüre göre, sözlü kültürün daha baskın olduğu Alevi inancında birçok kurumun, inancın, ritüelin ve bunlarla birlikte canlı-cansız birçok varlığın mitik bir kökene bağlanarak izah edildiği görülmektedir. Bu bağlamda Alevi mitik anlatılarında hayvanların nasıl yaratıldığını, bugünkü formlarına ve karakteristik birtakım özelliklerine nasıl sahip olduklarını, taşıdıkları sembolik değerlerin kaynağının neler olduğunu ortaya koymak üzere yürütülen bu çalışmada elde edilen bulgulardan hareketle şu sonuçlara ulaşılmıştır:

Hayvanlarla ilgili tespit edilen bulgulara bakıldığında Dünya'nın yaratılışı, ilk insanın yaratılışı, Güruh-ı Naci soyunun yaratılışı, Kırklar anlatısı gibi birçok mitik anlatının içerisinde hayvanlardan ve onların kazandıkları sembolik anlamlardan bahsedilmektedir. Dünya'nın yaratılışı anlatısında öküz ve balık öne çıkmaktadır. İnaniş'a göre, Dünya öküz ve balığın sırtında durmakta ve onların hareket etmesi durumunda depremlerin meydana geleceğine inanılmaktadır. Dünya'nın yaratılmadan önce yer ve göğün suyla kaplı olduğu ve ardından karaların meydana geldiği inancı dikkate alındığında suyla ilgili bir inanışta balığın başrolde oynaması anlaşılabilir bir durumdur. Karaların yaratılmamasıyla birlikte Dünya'nın öküzün sırtında durduğuna dair inançta ise öküzün tarım toplumunda oldukça önemli bir yere sahip olmasının etkili olduğu düşünülebilir.

Âdem ile Havva'nın yaratılışı sonrası ve Güruh-ı Naci'nin yaratılışı sırasında gerçekleşen birtakım olaylarda bazı hayvanların nasıl yaratıldığı ve çeşitli anlamları nasıl kazandığının izahı yapılmaktadır. Bu anlatılara göre yılan, Hz. Havva'yı kandırılmasında rol oynamış ve eşiyle birlikte cennetten sürülmelerine neden olmuştur. Bu olay neticesinde yılan bugünkü formuna kavuşmuş ve bir ceza olarak insanlarla ilişkisi de ontolojik olarak bu mitik zamanda belirlenmiştir. Hz. Havva'nın kandırılmasına sebep olan yılan yalanın sembolü olarak kabul edilmiştir. Güruh-ı Naci anlatısında ise yılan, akrep, çıyan ve diğer sürüngenlerin Havva'nın küpünden çıktığına dair izahlar mevcuttur. Bu hayvanların kazandıkları sembolik anlamların, Hz. Havva'ya ait olan birtakım olumsuz duygularla ilişkili olduğu tespit edilmiştir. Hz. Havva'nın hırsı, öfkesi, kıskançlığı, kini, yalanı ve vesvesesinin onun küpünden yılanların, akreplerin, çıyanların ve türlü sürüngenlerin çıkmasına sebep olduğuna inanılır. Mitin getirmiş olduğu izahla bu hayvanların inanç içerisindeki sembolik değeri de anlaşılmış olmaktadır.

Tespit edilen bulgulardan hareketle aslanın gücü ve velayeti, koçun/koyunun teslimiyeti, ikrarı ve tenasüh inancı bağlamında ruhun insana geçiş eşiğini, yılanın yalanı, akrebin ihaneti, güvercinin haber getirici ve götürücü olmasını ve velilerin donuna girdiği için saflığı, temizliği temsil ettiği görülmektedir. Hayvanlar temsil ettikleri duygular neticesinde olumlu ve olumsuz olarak iki kategoride ele alınmaktadır. Yılan, çıyan, akrep, katır, ayı, tavşan, karga olumsuz anlam taşıyan hayvanlar olarak kabul edilirken; aslan, turna, güvercin, at, koyun/koç, arı ve ahırda bulunan hayvanlar olumlu olarak kabul edilmektedir. Tüm bunlar mitik zamanda vuku bulmuş olaylar ve bu olaylarda aktif olan mit kahramanları ile ilişkileri neticesinde anlam kazanmıştır.

Kimi hayvanların mitik güçlerini göksel prototipinden veya ilişki içinde oldukları dini karakterlerden aldıkları görülmektedir. Horoz ve tavuk Cebail; aslan, arı, turna, Hz. Ali; güvercin Cebail, Hz. Ali ve Hacı Bektaş Veli; yılan, akrep, çıyan ve diğer sürüngenler Hz. Havva; at, ayı Hızır; tavşan Aleviler tarafından sevilmeyen kimi tarihi kişiler; kedi Hz. Muhammed ve Hz. Ali; katır Hz. İbrahim ve Zeynel Abidin; koç/koyun Hz. İsmail; kurt kıyamet süreci ile ilişkileri neticesinde anlam kazanmıştır. Bu nedenle bu hayvanların gücü ve sembolik değeri mitsel tarihleri ve bu tarihte ilişkili oldukları kişiler bağlamında şekillenmiştir. Bununla birlikte kimi hayvanlar kendilerinden başka bir gücü temsil ettikleri veya kutsal olanın bir tezahürü oldukları için de olumlu ve olumsuz olarak sınıflandırılmışlardır.

Geleneksel Alevilikte tenasüh ve metamorfoz/don değiştirme inancının baskın olması da kimi hayvanların olumlu kimi hayvanların ise olumsuz kabul edilmelerinde etkili olmuştur. Alevilerce tavşan, Havva'nın küpünden çıkan hayvanlardan biri olduğu için ve Muaviye'nin, Yezit'in ve diğer İslami kişiliklerin don değiştirmiş hali olduğu için makbul hayvanlardan kabul edilmez. Ruhun tavşana, ayıya, katıra, yılan ve diğer sürüngen hayvanlara geçmesi cehennem olarak görülmektedir. Tenasüh inancı bağlamında bir insanın ruhunun tekrardan dünyaya insan olarak gelebilmesi için önce ata daha sonra koyuna geçmesi gerektiğine inanılır. Bu hayvanlar insani özelliklere daha yakın görülmüşlerdir. Bunun dışında ruhun arı, güvercin ve ahırdaki hayvanlar gibi zararsız hayvanlara geçmesi kişinin amelinin çok kötü olmadığına yorumlanmaktadır. İnsanın dünya yaşamında göstermiş olduğu ameller o kişinin öldükten sonra ruhunun hangi hayvana geçip tekrar dünyaya geleceğine yönelik bazı işaretler vermektedir. Bu nedenle hayvanlar ve insan davranışları/duyguları arasında sıkı bir bağ kurulmuştur.

Çalışmada tespit edilen bulgular neticesinde tenasüh inancı bağlamında insanın ruhunun dünyaya denizde yaşayan hayvanların donunda tekrar geldiğine/gelebileceğine dair bir inanışa rastlanılmamıştır. Hatta balık dışında denizde yaşayan hayvanlarla ilgili köken miti ve izahla da karşılaşılmamıştır. Buna benzer olarak insan ruhunun aslan donuna girebileceğine dair bir inanış da zikredilmemiştir. Bu durum yaşanan coğrafi çevrenin ve iktisadi olarak geçim kaynaklarının mitlere etkisi olarak görülebilir. Aslan özelinde söylenecek olursa aslan ile Hz. Ali arasındaki ilişkinin yoğun işlenmesi ve Hz. Ali'nin aslan donuna girdiğine yönelik kabuller herhangi bir ruhun aslana geçebileceğine dair inancı menfi yönde etkilemiş olmalıdır.

Geleneksel Alevi kolektif hafızasında inancın temelini oluşturan inançların, kurumların, ritüellerin ve bunlar dışında hayvanların, bitkilerin, sayıların, renklerin mitik anlatılar içerisinde yoğun olarak işlendiği ve sembolik anlamlar kazandığı görülmektedir. Alevi inancının daha sarıh anlaşılabilmesi için geleneksel yol dilinin ve bu dilin yoğun olarak kullanıldığı mitlerin incelenmesi önerilmektedir.

KAYNAKÇA

- AKIN, Bülent (2020a). “Alevi-Bektaşî İnancında Taş/Kaya/Duvar Yürütme Keramet Motifleri Etrafında Oluşan Anlatılar Üzerine Bir Anlam Çözümlemesi”. Bülent Akın (ed.). *Ritüelleri ve Anlatılarıyla Kutsal Mekânlar (Güneydoğu Anadolu Bölgesi Örneği)- I.* (s. 187-229). Çanakkale: Paradigma Akademisi.
- AKIN, Bülent (2020b). *Mitten Tasavvufa Alevi Ritüellerinin Sır Dili Kırklar*. İstanbul: Kitabevi.
- ALKAN, Erdoğan (2005). *Sayılar ve Hayvan Simgeleriyle Alevi Mitolojisi*. İstanbul: Kaynak Yayınları.
- ASLAN, Namık (2010). “Kurt Motifinin Türk Menşei Efsanelerindeki Anlamı Üzerine”. *Milli Folklor Dergisi*. 22 (87). 72-77.
- AYDINLI, Osman (2011). *Fütüvvetnâme-i Tarikat*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- BOTTÉRO, Jean ve KRAMER, Samuel Noah (2019). *Mezopotamya Mitolojisi*. Alp Tümerterkin (çev.). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- BOZKURT, Fuat (2020). *Buyruk. İmam Cafer Sadık Buyruğu*. Konya: Salon Yayınları.
- ÇALIŞ MİNKAN, Ferya (2019). “Dünyanın Altında Atlas Üzerinde Öküz: Dünya Neyin Üzerinde Sorusunun Mitolojideki Cevabı ve Uygulamalı Halk Bilimindeki Sonucu”. İbrahim Gümüş (ed.). *Mitoloji Araştırmaları I.* (s. 241-277). İstanbul: Hiper Yayınları.
- ÇETİN, Dursun (2017). *Kul Himmet Şiirlerinde Mitik Unsurlar*. Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı Basılmamış Yüksek Lisans Tezi.
- ÇORUHLU, Yaşar (2011). *Türk Mitolojisinin Ana Hatları*. İstanbul: Kabalıcı.
- EĞRİ, Osman (2007). *Kıtab-ı Cabbar Kulu*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- EKİCİ, Muhammed Faruk (2025). *Türk Mitolojisinin Alevi-Bektaşî Menkabelerindeki İzleri*. Çanakkale: Paradigma Akademisi.
- ELÇİN, Şükrü (1997). *Halk Edebiyatı Araştırmaları*. Ankara: Akçağ Yayınları
- ELİADE, Mircea (2025). *Dinler Tarihine Giriş*. (2020). Lale Arslan Özcan (çev.). İstanbul: Alfa.
- ELİADE, Mircea (2020). *Mitlerin Özellikleri*. Sema Rifat (çev.). İstanbul: Alfa.
- ELİADE, Mircea (2018). *Ebedî Dönüş Miti*. Ayşe Meral (çev.). İstanbul: Dergâh
- ER, Piri (2006). *Direnen Kültür Anadolu Aleviliği*. İstanbul: Detay Yayıncılık.
- ERGÜN, Pervin (2011). “Alevilik-Bektaşilikteki Tavşan İnancının Mitolojik Kökleri Üzerine”. *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırmaları Dergisi*. (60). 281-312.
- ERÖZ, Mehmet (2014). *Türkiye’de Alevilik Bektaşilik*. İstanbul: Ötüken.
- ERSAL, Mehmet (2016). *Alevilik: Kavramlar ve Ocak Sistemi –Çınbuk Havzası Örneği-*. Ankara: Gazi Üniversitesi Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Merkezi Yayınları.
- GEZİK, Erdal (2016). *Geçmiş ve Tarih Arasında Alevi Hafızasını Tanımlamak*. İstanbul: İletişim.

- KALAFAT, Yaşar (2011). *Türk Kültürlü Halklarda Tematik Halk İnanmaları*. Ankara: Berikan.
- KARAYEL, Salih Emre ve ALBAYRAK, Ali (2020). “Alevi-Bektaşî İnanç Sisteminde Hayvanlarla İlgili Mitolojik Unsurlar”. *Turkish Academic Research Review-Türk Akademik Araştırma Dergisi*. 3 (5). 438-455.
- KAVAL, Yılmaz (2025). *Tunceli Halk Kültüründe Hayvanlar*. Ankara: Gece Kitaplığı Yayınları.
- KIZILÖREN, Gülcan (2020). “Metinlerarasılık Bağlamında Kurt ile Kıyamete Kalmak Anlatısının Dönüşümü”. *Folklor/Edebiyat Dergisi*. 26 (4). 813-825.
- KUMARTAŞLIOĞLU, Satı (2015). “Geyik Boynuzlarının Yatırlarda Şifa İçin Kullanımı”. *Millî Folklor Dergisi*. (127). 137-148.
- KUŞÇA, Sibel (2014). *Şah İsmail Hatayî'nin ve Pir Sultan Abdal'ın Nefes ve Deyişlerinde Mitik Unsurlar*. Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Karşılaştırmalı Edebiyat Anabilim Dalı Karşılaştırmalı Edebiyat Bilim Dalı Basılmamış Yüksek Lisans Tezi.
- KUZGUN, Şaban (2025). *Dinler Tarihi*. İstanbul: Bilge Kültür Sanat.
- KÜÇÜK, Abonoz (2016). “Alevi-Bektaşî Sözlü Kültüründen Derlenen Bir Etiyolojik Anlatı Üzerine: Neden Balığa Bıçak Vurulmaz”. *Alevilik Araştırmaları Dergisi*. 6 (12). 1-11.
- MÉLIKOF, Irène (2022). *Hacı Bektaş Efsanesinden Gerçeğe Türkiye'de Halk Tasavvufunun Doğuşu ve Evrimi*. Onur Bülbül (çev.). İstanbul: Monografi.
- MOLLA İBRAHİM (2012). *Bıyruk. İmam Muhammed Bakır ve İmam Cafer Sadık bıyruğu*. Baki Yaşa Altınok (haz.). Ankara: Ahi Kitap Yayın Dağıtım.
- OCAK, Ahmet Yaşar (2015). *Alevi ve Bektaşî İnançlarının İslam Öncesi Temelleri*. İstanbul: İletişim.
- OĞUZ, Mehmet Öcal (2009). “Kul Himmet ve Sözlü Gelenek Tanıklığında Kozmogonik Mitin Eskatolojik Serüveni”. *Millî Folklor Dergisi*. 21(84). 51-56.
- OKAN, Nimet (2014). *Alevilik ve Kadın/Alevilikte Kadın*. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmış Doktora Tezi.
- ÖGEL, Bahaeddin (2014). *Türk Mitolojisi (1 Cilt)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- ÖGER, Âdem ve KÖSE, Serkan (2014). “Uygur kültüründe Tufan'ın Kuşları: Kırlangıç ve Güvercin”. *Uluslararası Uygur Araştırmaları Dergisi*. (3). 163-175.
- ÖZDEMİR, Ahmet (2010). *Pir Sultan Abdal*. İstanbul: Sivas Platformu Yayınları.
- SEYYİD ALİZADE HASAN B. MÜSLİM (2007). *Hızırname*. Baki Yaşa Altınok (haz.). Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- ŞAHİN, Mehmet (2024). *Modern Hayata Geçiş Sürecinde Alevi Mitolojisi*. Ondokuz Mayıs Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi.
- ŞAHİN, Mehmet (2017). *Kültürel Değişim Bağlamında Alevi Toplumunda Türk Halk İnançları (Küçükçekmece İlçesi Örneği)*. Ondokuz Mayıs Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi.
- ŞİŞMAN, Bekir ve ŞAHİN, Mehmet (2019). “Alevi-Bektaşî Kültürünün Türk Halk İnanışları ve Uygulamalarına Yansıması”. *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırmaları Dergisi*. (92). 43-65.
- TÜRKDOĞAN, Suna Tuba (2019). *Alevi İnançlarında Hayvan Mitolojisi ve Tabusu*. Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi.
- ÜÇER, Cenksu (2015). *Tokat Yöresinde Geleneksel Alevilik*. Ankara: Ankara Okulları Yayınları.
- YAMAN, Mehmet (2013). *Bıyruk. Alevi İnanç-İbadet ve Ahlak İlkeleri*. İstanbul: Cem Vakfı Yayınları.
- YAZICIOĞLU, Ahmet Bican (1973). *Envâr-ı Âşıkân (I. Cilt)*. İstanbul: Tercüman.

YEŞİLDAL, Ünsal Yılmaz (2020). “Alevi-Bektaşî Geleneğinde Tavşanla İlgili İnanç ve Uygulamalar”. *Jass Studies- The Journal of Academic Social Science Studies*. 13 (79). 169-181.

YILDIRIM, Rıza. (2018). *Geleneksel Alevilik: İnanç, İbadet, Kurumlar, Toplumsal Yapı, Kolektif Bellek*. İstanbul: İletişim.

İnternet Kaynakları

URL-1: İncil.info. (t.y.). *İncil*. <https://incil.info>

URL-2: Diyanet İşleri Başkanlığı. (t.y.). *Kur'an-ı Kerim (Mushaf)*.

<https://kuran.diyanet.gov.tr/mushaf>

KAYNAK KİŞİLER

- KK-1: Ahmet Kaya, 1965, Tokat-Erbaa-Keçeci Köyü, İlkokul, Keçeci Ocağı, Dede.
- KK-2: Ahmet Şahin, 1934, Tokat-Almus-Görümlü Kasabası, İlkokul, Kul Himmet Ocağı, Dede.
- KK-3: Ahmet Tuğsel, 1959, Tokat-Karakaya Köyü, İlkokul, Hubyar Ocağı, Dede.
- KK-4: Ali Aykut, 1959, Samsun-Ladik, Söğütlü Köyü, İlkokul, Pir Sultan Ocağı, Dede.
- KK-5: Ali Doğanç, 1950, Çorum-Dodurga-Mehmet Dede Tekke Köyü, İlkokul, Mehmet Dede Ocağı, Dede/Âşık.
- KK-6: Ali Nas, 1945, Tokat-Turhal-Kargın Köyü, Okur-yazar, Azizbaba Ocağı, Dede.
- KK-7: Beşir Korkut, 1962, Amasya-Suluova, Ortaokul, Âşık.
- KK-8: Enver Gül, 1954, Amasya-Suluova, İlkokul, Güleroglu Ocağı, Dede.
- KK-9: Güllü Şahin, 1957, Tokat-Almus-Serince Köyü, İlkokul, Zayıf Yusuf Ocağı, Ana.
- KK-10: Hamdi Güvendi, 1924, Samsun-Ladik-Budakdere Köyü, Okur-Yazar, Âşık.
- KK-11: Hüseyin Yıldız, 1939, Tokat-Zile, Okur-Yazar, Ağlarca İbrahim Ocağı, Vekil Dede.
- KK-12: Hüsnü Emir, 1940, Tokat-Reşadiye-Gökköyü, Okur-Yazar, Bostankolu Ocağı, Dede/Âşık.
- KK-13: İbrahim Birvar, 1949, Amasya-Suluova, İlkokul, Pir Sultan Ocağı, Dede.
- KK-14: Kazım Güneş, 1947, Çorum-Alaca-Yeşilyurt Köyü, Önlisans, Pir Sultan Ocağı, Dede.
- KK-15: Medine Aslan, 1935, Tokat-Döllük Köyü, Okur-Yazar Değil, Talip.
- KK-16: Muharrem Ateş, 1945, Samsun-Havza, İlkokul, Ağuçen Ocağı, Dede.
- KK-17: Musa Kaymak, 1944, Tokat-Günevi Köyü, İlkokul, Köy Hocası/Âşık.
- KK-18: Musa Yıldız, 1934, Çorum-Acıpınar Köyü, Okur-Yazar Değil, Âşık.
- KK-19: Sadık Öztürk, 1938, Amasya-Merzifon-Kayadüzü Köyü, Köy Babası/Âşık.
- KK-20: Saime Kölekçi, 1961, Amasya-Merzifon- Kayadüzü Köyü, Okur-Yazar, Talip.
- KK-21: Salih Şahin, 1960, Tokat-Almus-Serince Köyü, İlkokul, Zayıf Yusuf Ocağı, Dede.
- KK-22: Şükrü Şahin, 1956, Tokat-Almus Akarçay Kasabası, İlkokul, Kul Himmet Ocağı, Dede.
- KK-23: Veli Çal, 1950, Amasya-Gümüşhacıköy-Sarayözü Köyü, İlkokul, Ali Pir Civan Ocağı, Dede/Âşık.
- KK-24: Zeynel Almalık, 1953, Amasya-Hamamözü-Yemişen Köyü, İlkokul, Köy Babası/Talip.